

**XIINXALA FAYYADAMA HIIKA MASOO GODINA
ARSII AANAA SUUDEE**

SULXAAN HUSEEN

**KOOLLEEJII NAMOOMAA, QO'ANNOO AFAANII,
JOORNAALIIZIMIIFI QUNNAMTII YUUNIVARSIITII
ADDIS ABABAA**

HAGAYYA, 2008/2016

FINFINNEE

XIINXALA FAYYADAMA HIIKA MASOO GODINA ARSII

AANAA SUUDEE

SULXAAN HUSEEN

WARAQAA QORANNOO DIGIRII LAMMAFFAA (MA)
GAMISAAN GUUTTACHUUF MUUMMEE AFAAN
OROMOO, OGBARRUUF FOOKILOORIIF DHIYAATE

KOOLLEEJJII NAMOOMAA, QO'ANNOO AFAANII,
JOORNAALIZIMIIFI QUNNAMTII MUUMMEE AFAAN
OROMOO, OGBARRUUF FOOKILOORII
YUUNIVARSIITII ADDIS ABABAA

HAGAYYA, 2008/2016

FINFINNEE

Yuunivarsiitii Finfinnee

Dhaabbata Qorannoo Digirii Duraatiin Booddee

Waraqaa Qorannoo Ulaagaa Digirii Lammaffaa (MA) Afaan Oromoo,Ogbarruufi Fookiloorii Guuttachuuf, Sulxaan Huseen mata-duree “Xiinxala Fayyadama Hiika Masoo Godina Arsii Aanaa Suudee”’jechuun Qophaa’e Sadarkaa Yuunivarsiitiin Kaa’e Guuteera.

Koree Qormaataa

Qoraa Alaa_____ Mallattoo_____ Guyyaa_____

Qoraa keessaa_____ Mallattoo_____ Guyyaa_____

Gorsaa_____ Mallattoo_____ Guyyaa_____

Dura taa’aa Muummee yookaan Walitti qabaa Sagantaa Digirii Lammaffaa (MA)

Waraqaa mirkaneeffannoo

Ani qorataan maqaafi mallattoon koo armaan gaditti eerame, qorannoon kun hojii koo ta'usaafi kanaan duras Yuunivarsiitii kamiyyuu keessatti qorannoo eebbaaf hindhiyaatiin ta'uusaa, akkasmas wabiileen qorannoo kanaaf dubbise haala seera qabeessa ta'een fudhadhee wabii keessatti kaa'uu koo nan mirkaneessa.

Maqaa_____

Mallattoo_____

Guyyaa_____

Axeerara

Kaayyoon qorannoo kanaa, fayyadama Hiika Masoo Godina Arsii Aanaa Suudee qaaccessuuudha. Qorannoo kana gaggeessuuf wanti qorataa kakaase fayyadama hiika masoo ilaalchisee hanga ammaa wanti qoratamee waan jiru hinfakkatu. Akkasumas, qorannoowwan kanaan dura fayyadama afaanii irratti hojjataman fayyadama afaanii ibsuu malee, fayyadama hiika masoo tuqanii hinjiran. Kanaaf, qorannoon kunis qaawwa kana duucha. Kunis, haala fayyadamaafi faayidaan hiika masoo hawaasa biratti maal akka fakkaatuufi rakkoo fayyadama hiika masootiin walqabatan adda baasuudha. Odeeff kennitoonni qorannoo kanaa adda durummaan manguddoota Oromoo Arsii aanaa Suudee jiran keessaa mala iddatteessuu kaayyeffataa (Purposive sampling)fi eeruu fayyadamuun filatamanii jiru. Ragaa qorannoo kanaaf oole funaanuufis afgaaffiifi marii garee fayyadameera. Ragaaleen meeshaalee kanneeniin funaanaman mala akkamtaattii fayyadamuun qaacceffameera. Dabalataanis, ragaa qaacceffameerratti hundaa'uun hawaasa biratti jechoonni hiika masoo faayidaa akkaa qaban qorannoon kun niakeeka. Dhumarrattis, argannoowwan gurguddoon qorannichaa akka ibsanitti jechoonni hiika masoo irra caalaa fayyadama dubbii afaanii irratti mul'achuu, jechoonni baay'een hiika masoo fayyadamaafi loogaa of keessaa qabaachuu, fayyadama keessatti uunkaa osoo hintaane hiikaaf xiyyeeffannoon kan kennamu ta'uu, jechoonni hiika masoo guutuu waliif ta'an mul'achuu dhabuufi jechoonni hiika masoo gareewwan jechoota Afaan Oromoo kanneen akka maqaa, maqibsii, gochimaafi durduubee of keessaa qabaachusaa kaa'ameera.

Galata

Duraan dursee qorannoo kana jalqabaa hanga dhumaatti akkan xumuru isa nagargaare Rabbiif galanni koo olaanaadha. Itti aansuudhaan, yeroofi beekkumsa isaanii osoo hin qusatin yaada naaf kennuun, naqajeelchuun qorannoo koo sadarkaa kana akka gahuuf nagorsaa kan turan gorsaa koo Dr. Amaanu'eel Alammaayyootiif galanni koo daran olaanaadha.

Akkasumas, baradhee sadarkaa kana akka gahuuf gargaarsa yaadaafi maallaqaa naaf godhuun yeroo hundaa kan na maddii dhaabbattan abbaa koo Obbo Huseen Gammadaafi haadhatoo Adde Raaduu Waadoo horaa bulaa umrii naaf dheeradhaa jedhaan.

Itti aansuunis, manguddoota Aanaa Suudee qorannoo kootiif odeeffannoo naaf kennaniif guddaa galani koo olaanaadha. Kanamalees, hojjattoota waajjira Aadaafi Tuurizimii Aanaa Suudee deeggarsa eeruu naaf kennuu isaaniitiif gumaacha guddaa waan naaf godhaniif horaa bulaa jedhaan. Dabalataanis, haadha manaa koo kan taate Adde Zaariyyee Huseen gahumsaan akka baradhuuf na jajjabeessuun na bira kan dhabbattef rabbiin galata kee siif haa deebisu jedhaan.

Dhumarrattis, hiriyyootanifi firootan koo kan maqaa hindhawamnes milkaa'ina hojii kootif na gargaartan hunduu naaf galatooma isiiniin jedha.

BOQONNAA TOKKO: SEENSA

Boqonnaan kun seena yoo ta'u, sana keessatti ariirrata qorannoo, ka'umsa qorannoo kaayyoo qorannoo, gaaffilee bu'uura qorannoo, barbaachisummaa qorannoo, daangaa qorannoo, hanqina qorannoo, qindoomina qorannootu dhiyaata.

1.1. Ariirrata Qorannichaa

Hiika jechootaa beekuun afaan keessatti shoora olaanaa qaba. Sababni isaa, ergaa darbu hubachuun kan danda'amu yoo uunkaafi hiika jecha dubbatamu sanaa beekanidha. Kana ta'uu baannaan garuu, ergaan akka darbuuf yaadame osoo hinmilkaa'in hafa.

Akka Harmer (1991) ibsetti caasaa qooqa tokkoof jechoonni bu'uura waan hundaati. Kana jechuun, namni tokko adeemsa walqunnamtii keessatti, hiika jechoota sirnaan haala sirrii ta'e keessatti yoo fayyadame malee ergaa dabarsachuu barbaade dabarsachuu hindanda'u. Itti dabaluuinis, jecha beekuun qabxiiwwan armaan gadiitiin ibsama. Isaanis hiika jechaa, itti fayyadama jechaa, ijaarsa jechootaa fi seerlugaa fa'iidha, jedha. Hiikni jechootaa haalaafi bakka adda addaa keessatti akka jijjiiramu beekuun barbaachisaadha. Afaan yaada keenya dubbachuuf yookaan ibsachuuf kan nu gargaaru yoo ta'u, inni bu'uura garuu hiika jechootaa beekuudha. Jechootaa fi hiika yeroo kenninu hiika gosa adda addaa akka jiru beekuun barbaachisaadha. Isaanis hiika faallaa, hiika heddee, hiika masoo, hiika walkeessoofi kan kana fakkataniidha. Hiikni faallaa jechoota hiika walmorkatan yookaan faallaa waliif ta'an lama gidduutti kan uumamuudha. Hiikni heddeen uunkaa yookaan hiika tokkoo ol qabaniidha. Walkeessoon ammoo, hiika walkeessoo fayyadamuudha. Hiikni masoo ammoo, fayyadama keessatti jechoota hiika wal fakkaataa qabaniidha. Xiyyeeffannoon qorannoo kanaas, xiinxala fayyadama hiika masoo kan jedhu waan ta'eef, waa'ee hiika masoo bal'inaan kan ilaalu ta'a.

Akka aadaa Oromootti namni maqaa lama qabu nijira. Maqaan inni lammaffaan sun, maqaa masoo jedhama. Haaluma kanaan, jechoonni Afaan Oromoo hiika walfakkaatu qaban hiika masoo jedhamu. Jechoonni masoo walii ta'an kun walitti dhiyaatu malee

guutummaatti tokko ta'uu hindanda'an. Yaaduma kana Addunyaa (2014:112) hayyuu O'Grady (1996:234) waabeeffachuun akka armaan gadiitti ibsa.

Synonyms are words or expressions that have the same meanings in some contexts. Although, it is easy to think of contexts words have the same meaning and there are also contexts in which their meaning diverge at least slightly. Many linguistics believe that it would be inefficient for a language to have to words or phrases whose meanings are absolutely identical in all contexts and that complete synonym is therefore non-existent.

Yaada kanaarraa kan hubatamu, jechoonni hiika masoo guutuu qaban akka hinjirredha. Palmer (1981:88) hiika masoo yoo ibsu, "Synonyms is used to mean 'sameness of meaning. It is obvious that the dictionary maker many sets words have the same meaning; they are synonymous, or are synonyms of one another,'" jedha. Akka yaada Palmer kanatti hiikni masoo hiika jechoota wal fakkaataniiti. Galmee jechootaa irratti jechoonni hiika walfakkaatu qaban waliif hiika masoo ta'uu isaanii hubanna. Jechi tokko hiika masoo waliif qaba yoo jennu, yoo xiqqaate jechoonni sun hiika walfakkaatu qabaachuu qabu. Kana jechuun, hiika waliin isaan qooddatan jiraachuu qaba jechuudha. Akka yaada Sebestain (2002) kaa'etti immoo, jechoonni hiika masoo ta'an hiikni isaan waliin qaban walitti dhiyaatu qaba. Hiikni masoo akaakuu lama qabaachuu danda'a. Isaanis masoo guutuu /total synonym/ fi masoo gamisaa /partial synonym/ jedhamu. Masoon guutuun tokko hiika walitti dhihaatu qabaachuu qaba. Kunis, amala hawaasummaa kan ibsu ta'uu qaba. Jechoonni hanga tokko hiika walitti dhiyaatu qaban immoo, masoo gamisaa waliif ta'u. Jechoonni hiika masoo haala kanaan mul'atan Oromoo Arsii biratti nijiru. Kunis, haala fayyadamaa, loogafi aadaan kan walqabataniidha. Hiikni masoo kunis, amala hawaasummaa yookaan hawaasa itti fayyadamu sana kan ibsu ta'uu qabu.

Daniel (2006) gama biroon, hiika masoo yoo ibsu, hiikni masoo jechoota hiika walfakkaatu yookiin walitti dhiyaatu qabaniidha. Jechoonni hiika walfakkaatu qaban kun dhimmoota adda addaatiif faayidaa irra oolu. Kunis, barreessitoonni ergaa jecha jalqabaa yoo hinbeekne ta'e nama dhaggeeffatu biratti fudhatama hinargatu. Kanaafis, hiika masoo gargaaramuun ergaa ifa ta'e dabarsuu danda'a.

Synonyms are words having similar meanings. Such words having identical meanings can be used for various reasons with a given context. For instance, if the writer feels that the first word that he has used is not good enough to carry out the message or if he feels that the word is not clear to his audience, he may use its synonyms to support and make clear the first word and enrich the message (Daniel2006:14)

Yaada hayyuu kanarraa kan hubannu, hiika masoo yoo hinbeekne ta'e ergaa dabarsuufi fudhachuu irratti rakkoo akka qabudha. Haaluma kanaan, fayyadamni jechoota masoo hawaasa biratti tajaajila akkamii akka qaban bifa dubbii fayyadamaatiin kan ilaalamanidha. Hawaasni jechoota hiika walitti dhiyaatu qaban akka jechoota masootti haalli itti tajaajilaman kan mul'atudha. Kun ammoo, dhugummaan isaa afaan dubbii keessatti jechoota kana dubbiidhaan hawaasni haala walfakkaatu keessatti haa itti fayyadamu malee, yeroon adda addummaa qabaatanis, kan mul'atudha. Jechoota kana afaan barreeffamaa keessatti walfakkeenyi isaan qaban muraasa. Kanaaf, dubbii keessatti fayyadama hiika masoo beekuun baay'ee barbaachisaadha. Kunis ergaa dabarsuufi fudhachuu irratti gaheen hiika masoo olaanaadha. Walumaa galatti, qorannoon kun haalli fayyadama hiika masoo Godina Arsii aanaa Suudee maal akka fakkaatu xiinxaluuf qorannoo saganteeffamedha. Kunis hiikni masoo beekuun maaliif akka barbaachisu, faayidaan inni hawaasa keessatti qabu maal akka fakkaatu kan ilaaluudha.

1.2. Ka'umsa Qorannichaa

Afaan yaada keenya ibsachuuf kan nu gargaaru yeroo ta'u, inni bu'uura garuu, hiika jechoota masoo beekuudha. Hiikni jechaa lafee dugdaa afaaniiti. Hiika jechaa beeknee itti hinfayyadamnu taanaan seera afaanii qofa beekuun bu'aa hinqabu. Yaada kana cimsuun Cook (1976) faayidaa jechoota beekuu yoo ibsu, Osoo hamma fedhe faayidaa isaa ibsuuf deemtee, osoo hamma fedhes caasaa seerlugaa fayyadamuu yaaltee hiika jechootaa yoo beekte malee faayidaa hinqabu, jedha. Sababiin isaas, hiikni jechootaa afaan kamiyyuu keessatti wanta barreeffamu, dubbifamuufi ergaa qulqullina qabu dabarsuuf murteessaadha. Akkasumas, dandeettii afaanii hojii irra oolchuuf haala fayyadama hiika masoo beekuun isa dursaadha. Kunis hiika masoo

beekuun ergaa fudhachuufi ergaa dabarsuu keessatti gaheen inni qabu daran olaanaadha. Addunyaa (2011:54) irratti (Creswill 1994:50) wabeeffachuun, Statement of the problem might be defined as the issues that exists in the literature theory or practice that leads to a need for the study, jechuun yaada kaa'a. Fayyadamni afaanii rakkoo fayyadama hiika masoon walqabataniif furmaata barbaaduun yaaxxina bu'uuraa kan lafa kaayyuudha. Keessattuu afaan barnootaa yoo ta'e, afaan tokkoffaa, afaan lammaffaa yookaan adeemsa walqunnamtii keessatti afaan alaa baruu keessatti rakkoo fayyadama afaaniirratti mul'ataniif furmaata kan kaayuu xinqooqa hujoodha. Gama rakkoo fayyadama hiika masoo keessatti mul'ataniifis furmaata kan barbaadu xinqooqa hujoodha. Kana malees, haala fayyadama afaan tokkoo qaaccessuun qorannoofi qo'annoo taasisuun furmaata kan kaayyuudha.

Hiika masoo ilaalchisee qorannoo bal'aan Afaan Oromootiin gaggeeffame hanga hubannoo qorataa kanaatti muraasa. Qorannoon kanaan dura dalagames fayyadama afaanii malee haala fayyadama hiika masoo kan agarsiise waan hintaaneef qorannoon kun gama kanaan adeemsifamuun barbaachisa. Kanaaf, ka'umsi qorannoo qorataticha rakkoo hawaasa biratti faayidaafi fayyadama hiika masootiin walqabatan furuufidha.

1.3. Kaayyoowwan Qorannichaa

1.3.1. Kaayyoo Gooroo

Kaayyoon gooroo qorannoo kanaa, Akkaataa Fayyadama Hiika Masoo Godina Arsii Aanaa Suudee gadi fageenyaan xiinxaluudha.

1.3.2 .Kaayyoowwan Gooree

Kaayyoowwann gooree qorannoo kanaa ammo,

1. Dubbii jiraattota Aanaa Suudee keessaa jechoota hiika masoo qaban addaan baasuu;
2. Faayidaa hiikni masoo hawaasa Aanaa Suudee biratti qabu tarreessuu;
3. Haala hawaasni hiika masoo itti fayyadamu addaan baasuu;
4. Gosoota hiika masoo tarreessuu.

1.4. Gaaffilee Qorannichaa

Qorannoon kamiyyuu gaaffiwwan deebisuuf deemu qaba. Deebiiwwan booda qorannoo kennaman immoo, adeemsa yaaddidama tokkoo kan ibsan, kan kallattii kaa'an (dabalata yaadaa) hundeessan ta'u. Haaluma kanaan, gaaffiwwan bu'uura qorannoo /basic research questions /kanneen ta'an armaan gaditti ibsamani jiru.

- Jechoonni hiika masoo hawaasni Aanaa suudee itti fayyadamu kam fa'i?
- Faayidaan hiikni masoo hawaasaaf Aanaa Suudeetiif qabu maali?
- Haalli fayyadama hiika masoo hawaasa Aanaa Suudee biratti maal fakkaata?
- Gosootni hiika masoo kam fa'i?

1.5. Barbaachisummaa Qorannichaa

Faayidaan qorannoo kanaa namoota waa'ee hawaasa aanaa qorannoon irratti gaggeeffamee, aadaa, duudhaa, falaasama, hiika jechaa, haala fayyadama afaanii, eenyummaa, jiruufi jireenyafi kan kana fakkaatan qorachuu barbaadaniif karaa bana. Haaluma kanaan, bu'aawwan jajjaboon qorannoo kanaa keessaa kanneen armaan gadii niargamu jedhamaniiti abdatamu.

- Ogeeyyii sirna barnoota qophii afaaniirratti hojjetaniif haala kamiin hiika masoo akka qopheessan ka'umsa ta'uu danda'a jedhamee yaadama.
- Namoota waa'ee fayyadama hiika masoorratti qorannoo ol'aanaa gaggeessuu barbaadaniif yaada ka'umsa akka ta'u nieegama.
- Namoota waaltina afaaniirratti hojjechuu fedhii qabaniif akka ka'umsaatti tajaajiluu danda'a.
- Namoota hiika jechootaa irratti qorannoo gaggeessuu fedhii qabaniif ka'umsa ta'uu danda'a.

1.6. Daangaa Qorannichaa

Qoratiichi xiinxala fayyadama hiika masoo naannoo adda addaa irratti qorannoo gaggeessuun barbaachisaa ta'uu nidanda'a jedhee yaada. Kana malees, Godinaalee Oromiyaa adda addaarraa ragaa funaanuun osoo qorannoon kun gaggeeffamee gaarii

ta'uu danda'a jedhee tilmaama. Haata'u malee, ragaa kana hunda qindeessuun yeroo, qarshiifi humna namaa hedduu waan gaafatuuf qorannoon kun Xiinxala Fayyadama Hiika Masoo Godina Arsii Aanaa Suudee faayidaafi fayyadama dubbii jedhurraatti daangeffama.

1.7. Hanqina Qorannichaa

Afaan Oromoo erga afaan hojii ta'ee waggoota gabaabduudha. Yeroo gabaabaa kana keessatti ammoo, hojiileen yookaan qorannoowwan afaanichaan hojjatamanii qorannoo kanaaf tumsa gochuu danda'an daran muraasa. Kun ammoo, qorataan jechootaafi wabiilee adda addaa akka barbaadetti fayyadamuuf gufuu ta'eera. Kana malees, hanqinni yeroos gufuu birooti. Kanaaf, qoratichi hanqinoota kanneen lamaan waldandeessisee jechuunis, hanqina jechoota kitaabilee wabiitiin mul'atan hojiilee hojjataman hamma argaterraa sakkatta'uufi muuxannoo ofiisaatii qabu gargaaramuun keessa bahuuf yaalee jira. Akkasumas, hanqina gama yerootiin mul'atus waan hojjachuuf deemu sana itti sagaanteeffatee akkaataa sagantaa isaatiin keessa bahee jira. Walumaagalatti, rakkoolee kunniin qoraticha mudatus qorannoo isaa fiixaan baasuuf ciminaafi kutannoodhaan rakkoolee kanneen kutee keessaa baheera.

1.8 . Qindoomina Qorannichaa

Qorannoon kun waliigalatti boqonnaa shan of keessaa qaba. Boqonnaan inni duraa seensa, boqonnaan lammaffaan sakatta'a barruu, boqonnaan sadaffaan mala qorannoo, boqonnaan afraffaan qaaccessa ragaalee, boqonnaan inni dhumaa cuunfaa, argannoofi yaboo ofkeessatti kan hammatedha.

BOQONNAA LAMA: SAKATTA'A BARRUU

2.1. Seensa

Boqonnaa kana keessatti hariiroo hiika jechootaa yookaan hiika masoo ilaalchisee hayyoonni qorannoo kallattii kanaan maal akka jedhan sakatta'amanii jiru. Xiyyeeffannoo qorannoo kanaa kan ta'e haala fayyadama hiika masoo (synonym) ilaalchisee beektoonni qorannoofi hayyoonni maal akka jedhan asjalatti ilaalamaniiru. Akka waligalaatti, mata-duree qorannoo kanaan walsimuu kan beektoonni jedhan sakatta'uun bu'aa qorannoo kanaaf oolchuudha.

2.2. Walitti Dhufeenya Hiika Jechootaa

Hariiroo jechoota jechuun walitti dhufeenya jechoonni walii isaanii gidduutti hiikaan qaban jechuudha. Gosoonnii hiika kallatti garagaraatiin walii wajjiin haariiroo qabaachuu danda'u. Hariiroon jechoota kunis, hiika walfakkaataa yookaan hikaa garaagaraa qabachuudhaan ta'uu danda'a. (Alamuu,1994 Atkins et al. 1996).

Akka barreessitoonni adda addaa ibsanitti xiinhiikni saayinsii waa'ee hiika jechootaa, gaaleewwanfi himaa qoratuudha. Yule (2006) akka ibseetti, jechoota akka baattuu hiikaatti qofa osoo hintaane, walii isaanii jidduutti hariiroo qabu. Kanaaf, jechoota hariiroo isaan waliin qabanis, xiinxaluun barbaachisaadha. Hiika jechootaa hariiroo walii wajjiin qabanuun haasaa yeroo hunda taasisnu keessatti ibsina (Saeed,2003). Hiikni jechootaa walitti qabama jechoota afaan tokkootti jechuun nidanda'ama. Haata'u malee, hiikni jechootaa jecha tokko olis of keessatti hammachuu nidanda'a. Kana jechuunis, jechumti tokko jechoota lamaafi lama oliirra ijaramuu danda'a jechuudha (Wallace,1984). Waliigaltee taasisuuf yeroo dubbannu jechoota haalaan yaada keenya ittin dabarfannu filannee itti gargaramna. Dandeetiin yaada dhaggeetti keessa keenyaafi fedhii ibsachuu dandeetti beekumsa jechootaa nuti qabnurratti kan hundaa'eedha. Akka Alamuu (1994) ibsetti, dandeetiin sirna sagaleefi seerlugaa afaan tokkootiin nuti qabnu hagam yoo olaanaa ta'eellee, beekumsi hiika jechootaa gahaa yoo qabannee malee yaada keenya sirriitti ibsachuu hindandeenyu. Kanaafuu, seera fayyadama afaanii irratti beekumsa hammam qabannu dandeetti hariiroo hiika

jechootaa gadifagoo hinqabnu taanaan seera fayyadama afaanii qabna jennu haalaa gaariidhaan hojiirra oolchinee itti gargaaramuu hindandeenyu. Kanaaf, akkaataa barbaachisaa ta'een walii galtee uumuuf dandeettii hiika jechootaa akkasumas hariiroo jechoonni afaan tokkoo walii wajjiin qaban gadi fageenyaan beekuun barbaachisaadha (Yule,2006). Jecha tokko qofaa isaatti hiika itti kennuun hojii keenya guutuu hintaasiisu. Sababni isaa dubbiidhaanis ta'ee barreeffaman jechi tokko hariiroo jechoota biroo waliin qabu irratti hundaa'uun yoo xiinxalameefi ibsame hiikni jecha sanaa sirritti hubatama. Jechoota akka baattota hiikaatti qofa osoo hintaane, walitti dhufeenya jechoonni walii wajjiin qabaniin xiinxaluun barbaachisaadha. Haasaa yeroo hunda keessatti hiika jechootaa kan ibsinu hariiroo jechoonni walii isaanii gidduutti qabaniin ta'uu qaba.

Hiika jechoota walitti dhufeenya yookaan hariiroo isaan waliin qaban irraa ka'uun qo'achuun nidanda'ama. Akkuma ilmi namaa walitti dhufeenya qabu jechoonni Afaan Oromoo hariiroon waliin qaban nijiru. Walitti dhufeenyi kun jechoota sanarratti hunda'uun kan hubatamuudha (Addunyaa 2014). Hariiroon hiika jechootaa tooftaa itti jechi tokko jecha biroo faana deemu, walfakkaatufi adda ta'u ittiin hubatamuudha jedha (Harmer 1991). Gairnsfi Redman (1986) faayidaa hariiroo hiika jechootaa akka armaan gadiitti ibsaniiru. Adeemsa waliin dubbii keessatti hariiroon hiika jechootaa faayidaa guddaa qaba. Akkaata hariiroo isaanitti wantoota gareen, walfakkiin, faallaafi walkeessoo kanneen birootiin gurmeessuudhaan madaaluun baay'ee barbaachisaafi hawaasni akka daangaa hiika jechootaa hubatan kallatti agarsiisuuf bu'aa guddaa kan qabudha. Dabalataanis, hawaasni bakka hiikni jechootaa itti walirraa dhufan akkasumaas, daangaa itti fayyadama jechootaa akka barataniif gargaara.

Akka yaada Harmer (1991) tti caasaa afaan tokkoof jechoonni bu'uura waan hundaati. Kana jechuun, namni tokko adeemsa walqunnamtii keessatti hariiroo hiika jechootaa sirnaan haala sirrii ta'e keessatti yoo fayyadame malee ergaa dabarsaachuu barbaade galmaan gahuu hindanda'u. Yaada kannara kan hubannuu, hariiroon hiika jechaa haalaafi bakka adda addaa keessatti akka jijjiiramu beekuun barbaachisaadha. Kanaaf,

hawaasni hiika jechoota kana haala adda addaa keessatti tooftaa hiikni jechootaa kun itti faayidaa irraa oolu hubachuun barbaachisaadha. Addunyaan (2010) akka ibsutti, hiikni jechaa qindeeffama, dhamsagoota, birsagootaafi dhamjechoota kan uunkaalee hiika tokkofi isaa ol qabaniin dhiyaachuu danda'uufi afaan tokko keessatti of danda'ee kan dhaabbatuudha jedha. Akka Harmer (1991) ibsetti, caasaan afaani lafee afaanii yommuu ta'uu, hiikni jechootaa immoo, qaama murteessaafi foon immoo, caasaa seerlugaa kallattii barbaadaniin hiikuf kan gargaarudha. Yaada kanarraa kan hubatamu hangaa fedhe seerlugaa afaanii yoo beekneeyyuu tajaajila walqunnamtii adda addaaf hariiroo hiika jechoota beekuun murteessa ta'u mul'isa.

2.3. Bifoota Hiikni Jechootaa Ittiin walitti Dhufuufi Addaan Ba'u

Hariiroo hiika jechoota bifoota isaan waliin qaban irratti hundaa'uudhaan bakka adda addaati qooduu dandeenya. Bifoonni walitti dhufeenya hiika jechoota kanas, Palmer (1981) akka armaan gaditti lafa kaa'a. Isaanis hiika faallaa , hiika walkeessoo, hiik-heddee, hiika masoofi kan kana fakkaatan maqaa dhahuun nidanda'ama.

2..3.1. Hiika Masoo /Synonym

Jechoonni lama yookiin lama ol hiika walfakkaatu qabu taanaan masoo jedhamu. Haata'u malee, jechoonni masoo waliif ta'an kun hima keessatti bakkaa walii bu'uu kan danda'an yeroo hunda ta'uu dhiisuu danda'a. kana jechuun, jechoonni masoo ta'an akkaataa itti fayyadama keenya irratti garagara ta'u danda'a (Yule,2006). Jechoonni masoo jechoota haala adda addaatiin barreeffamanii waliiti dhufeenya hiika cimaa qabaniidha (Wallace,1981). Akka yaada oggeeyyii armaan oliirraa hubachuun danda'amu jechoonni masoo jechoota uunkaadhaan osoo hintanee hiikaadhaan walfakkaataniidha.

Hayyoonnii garaagaraa hiika masoof kallatti adda addaatiin hiika kennaniru. Addunyaa (2014) hiika masoo" moggoo" jechuun hiika kenne jira. Kunis aadaa Oromootiin wal qabsiisuun moggoon kan maqaan walfakkaatu agarsiisa. Haaluma kanaan, jechoonni hiika walfakkaatu qaban waliif moggoo akka ta'an kan hubatamu. Moggoon kun kan hiika yoo ta'u, moggummaan kunis walitti dhiyaata malee

guutummaatti tokko ta'uu hindanda'u. Yaada kanarraa kan hubannu hiikni masoo jechoota hiika walfakkaatu qabaniidha. Jechoonni qabiyyee adda adda keessatti hiika yoo xiqqaate waliin qoodachu qabu. Xinqooqni baay'een kan amanuu afaan hiikni masoo jecha yookaan gaalee qabiyyee jiru yoo ta'u, garuu, masoon guutuun akka hinjirree yaada armaan olii irraa hubachuun nidanda'ama. Stanojeri (2009:193-200) hiika masoo yoo ibsu,

A synonym is a word or phrase that means exactly or nearly the same another word or phrase in the same language. Word that are synonym are said to be synonyms, and the state of being a synonym is called synonymy. The word comes Ancient Greek syn ('with') and onoma (name).jedha.

Yaada hayyuu kanarraa kan hubannu, hiika masoo jechuun jecha yookaan gaalee afaan tokko keessatti hiika walfakkaatu yookaan walitti dhiyeenya qabaniidha. Jechi hiika masoo (synonym) jedhu jecha Giriikii durii “syn” (with)fi “Onoma” (name) jedhu irraa dhufe. Kunis, maqaa walii hiika qaban jechuun hima tokko keessatti walii galanii dhaamsa dabarsuu danda'u isaaniiti. Fakkeenyaaf, waa'ee yeroo dheeraafi yeroo bal'aa yoo haasofnuu jechi dheeraafi bal'aa haala gaalumsaatiin wallif hiika ta'u.Hiikni masoo garee jechoota kan akka maqaa, ibsa maqaa, ibsa xumura, xumuraafi durduubee ta'u danda'a. Akka yaada Saeed (2003:64) irratti ibsutti hiikni masoo,

Synonyms are different phonological words which have the same or very similar meanings.The synonyms often have different distributions along anumber of parameters. They may belonged to different dialects and then become synonyms for speakers familiar with both dialects. jedha.

Yaada armaan olii kanarraa kan hubannuu, hiikni masoo jechoota hiika walitti dhiyaatu qabaniidha. Kunis, hiikni masoo looga adda addaa qabaachuu isaa agarsiisa. Hayyuun biraa immoo, Sebastain (2002:46) irratti hiika masoo yoo ibsu, *To lexemes are synonymous if they the same meaning. Synonymy in the strict sense also called totally synonymy, includes all meaning parts,i.e descriptive, social and expressive meaning jedha.*

Hiikni masoo miira guutuun walitti dhihatuu masoo guutuu jedhama. Masoon guutuun kunis, qaama hiika hunda dhuunfata. Qaamni kunis, kanneen akka ibsa hawaasummaafi amaloota hiika adda addaa kan qabudha. Garuu, yaadni kun yeroo hunda dhugaa ta'ee kan argamu mit. Sababni isaas, masoon gamisaa /partial synonymy waan jiruuf namoonni tokko tokko jechoonni masoo guutuu akka hinjirre ragaa adda addaa waan dhiyyeessa turaniif masoo guutuun akka hinjirre kan hubannuudha. Jechi lama walitti hiika wafakkatu yookaan walitti dhiyaatu qaba malee guuttummaan tokko ta'uu hindanda'an waan ta'eefiidha. Fakkeenyaaf, jecha mishaa /gaarii jedhu yoo fudhanne, jechoonni kun galumsa adda addaa keessatti hiika walfakkaatu qabu. Tajaajilli isaan kennanis, kan walfakkaatudha. Kanaaf, jechi mishaa /gaarii jedhu kun hiika waliin qoodachuu isaanii hubanna. Hawaasni jechoota kana lamaan haala walfakkaatu keessatti yeroo walfakkaatu kan ittifayyadamuudha. Walumaagalatti, yaada kanarraa kan hubatamuu jechi lama hiika masoo waliif ta'uuf jechoonni lamaan sun hiika walitti dhiyaatuu qabaachuu akka qaban kan hubatamuudha.

Daniel (2006) hiika masoo yoo ibsu hiikni masoo jechoota hiika walfakkaatu yookaan walitti dhiyaatu qabuudha. Jechoonni hiika walfakkaatu qaban kun qabiyyee adda addaa keessatti dhimoota adda addaatiif faayidaa irra kan ooluudha. Barreessitoonni baay'een jecha tokko hiika isaa sirnaan hinbeekne yoo ta'e, jecha isaatti dhihaatu yookaan masoo isaa hubachuun ergaa dabarsaachuu nidanda'a. Kunis, barreessaan tokko hiika masoo gargamuun ergaa sirrii dabarsachuu akka danda'u kan hubatamuudha. Dabalatanis, barreessitonni hiika masoo faayidaa adda addaatiif itti fayyadamu danda'u. Faayidaan kunis walii galtee uumufi sirriitti ergaa jechoota hubachuuf kan gargaarudha. Hiika masoo jechuun jechoota hiika walitti dhiyaatuu qabuudha jedha. Galmee jechootaa irratti jechoonni baay'een hiika walfakkaatu qabu, kunis hiika masoo waliin qabaachuu agarsiisa. Jechoonni hiika masoo waliif ta'an kun waliin kan deeman ta'uu qabu jedha.

Qorannoon adda addaa akka ibsutti, Afaan Oromoo hiika masoo afaanota qaban keessaa isa tokkodha. Kunis, haala teesuma lafaafi loogaan walqabachuu kan

danda'udha. Oromiyaan bal'oo waan taateef kanarraa kan ka'e, namoonni bakka adda addaa jiratan haala dubbii adda addaatiin walii galuu nidanda'u. Karaa biraatiin, Afaan Oromoo looga adda addaa qabaachuun hiika masoo /hiika walfakkiitiif sababa ta'u kan danda'udha. Hiika masoo tokko kan biroo irraa addaan baasuuf wantoota shan beekuu qabna. Tokkoffaa, hiikni masoo looga afaaniitiin walqabachuu nidanda'a. Kunis, loogni garagarummaa afaan tokko keessatti mul'atu waan ta'eef, jechoonni bakka adda addaatti garagarummaa qabaachuu danda'u. Fakkeenyaaf, Oromoo Arsii biratti jechi 'bukkee' jedhu hi'eentaa gaarii hinqabu, Garuu, Oromoo gara dhihaa biratti jechi 'bukkee' jedhu hiikni isaa cinaa /bira hiika jedhu of keessaa kan qabudha. Kanaaf, adda addammaan loogaa haala kanaan uumamu kun hiika masoo uumuuf karaa bana.

Lammaffaa, jechoota akkaataa walfakkatu kessatti faayidaa irra oolan garuu, haalli itti fayyadama bifa isaanii rakkisaa ta'edha. Kunis, jechoota walfakkatu namoonni yeroo baay'ee haala walfakkatu keessatti itti fayyadamu nidanda'u. Fakkeenyaaf, jechoota soba, kijibafi dhara jedhamaan yoo fudhannee, jechoonni kun bifa adda addaa haaqabatan malee, yeroo tokko tokko hawaasni fayyadama keessatti akka waan tokko bakka bu'aniitti itti tajaajilama. Sadaffaa, jechoonni tokko tokko miira tuquun qofa kan madalamaniidha. Kunis, hiikni hubannoo /cognitive namoota bira jiru adda addummaa qabachuu waan danda'aniifidha. Jechoonni bakka tokkootti hiika sirrii qaban bakka birooti saalfii ta'u waan danda'aniif, hiikni hubannoo ilaalcha keessa galuu kan qabuudha. Yaada kana Palmer (1981) yoo ibsu, "Some words may be said to differ only in their emotive or evaluative meanings. The remainder of their cognitive meaning, remains the same." jedha. yaada kanarraa kan hubannu jechoonni tokko tokko adda addummaa miira tuquu qofaan kan madaalaman ta'u isaani nihubatama.

Arfaffaan, jechoonni tokko tokko waliin deemuu qofarratti kan daangeeffamaniidha. Jechoonni kunis, walqabsiistuu qofaan kan isaan addaan bahu danda'aniidha. "some words are collocationally restricted they occur only in conjunction with other words," jedha. Shanaffaa, jechoonni baay'een hiikni isaanii yeroo walirra bu'uu nimul'ata. It is obviously the case that many words are close in meaning or that their

meaning overlap.”Palmer (1981) hiika masoo kan adda taasisuu yoo ibsu,”Synonyms are often said to differ only in their connotations. This is not very useful term. It is often refers to emotive or evaluative meaning which I have argued, is not use fully distinguished from cognitive meaning.”jedha.

Walfakkii jechootan walqabatee yaadota /ilaalchota lama kanneen hanga ammaatti hin beekamin jiru. Inni jalqaba, walfakkii jechoota qabiyyee irratti hundaa’udha. Kunis, haala qabiyyicha irratti hundaa’ani jechoonni hiika walfakkaata qabatani argamani jechuudha. Fakkeenyaaf, Mana tokko keessa saree kormaa fi dhaltuutu ilmoo horatani ilmichi dhukkubsachuun daabboo bituufi garaa suuqaa deema ture. Liyoons (1968) walfakkii jechootan walqabatee mormii ture kan hin fakkaanneedha. Faallaa kanaa kan ta’e jecha afaan ingiliffaan haayipoonimis jechi tokko isa bira irra hiika ta’e kan qabuun walitti dhiyaata. Hiikni galumsas fakkeenyi kenname yaada muraasafi akkasumas hanqinni akka jiruudha kan ibsu. Ilmoon qabachuun kan agarsiisu gara suuqaa deemuufi daabboo bituun saricha dhaltuu irraa kan eeggamu ta’u dha. Kun garuu, kutaa yookaan qaama hiika walfakkii jechoota miti. Dhugaan jiru kan agarsiisu yaadolee maddoota garagara irraa suuta suutaan fudhataman hiika galumsa irratti dhiibbaa akka hin fidneedha. Lammaffaan, walfakkii korma qotiyyoofi korma bineensati. Akka yaalin yookaan qorannoon ibsutti walfakkiin bineensota kanneen lamaan kanneen gidduu jiru baay’ee kan walitti dhiyaatu yookaan guutuman guututti kan walfakkaatanidha. Garuu, kun saayinsii uumama afaanii miti. Kun walfakkii jechootaaf osoo hintaane, qorattoonni afaanii hiika walfakkii barbaaduf yookaan xinxaluuf kan kaa’anidha.

2.4. Faayidaa Hiika Masoo

Afaanitti fayyadamufi faayidaa hiika masoo kallatti garaagaran akka adda bahaanii hinilaalamnefi walirra addaan bahan mit. Kunis, hiikn masoo faayidaa adda addaa hawaasa keessatti qabaachuu kan agarsiisudha (Crystal,1997).

Krausfi Chiu (1993) ga’ee hiikn masoo hawaasa keessatti qabu haalagaariin ibsu. Kanas, afaan haandhura yaa’a aadaafi karaa ittiin waan sammuu namaa keessa jiru

baruudha. Walitti dhufeenya namootaa keessatti haasaa waljijjiiruun hawaasummaa kan itti rawwaatudha. Mehal (2003) akka ibsutti, daandiin hawaasni jechaan amansiisuuf, ofibsu odeeffannoo mataasaaf, kennu dhaggeeffatotaaf haala keessa jiru calaqqisisu bu'aa walii galteeti. Holmes (1992) akka ibseetti, hiikni masoo walitti dhufeenya hawaasummaa keessatti faayidaa heddu qaba jedha. Akka hawaasichi yaada ofii ibsatuun dhaggeettifi dandeetti qaban calaqqisisuuf nigargaara jedha.

Finch (2003) faayidaa hiika masoo bakka lamatti qooduun lafa kaa'eera. Tokko faayidaa gooree kan namni dhimma adda bahe tokkoof fayyadamuu yeroo ta'u, inni lammaffaa ammoo, faayidaa gooroo kan jedhamu kunis, faayidaa hiika masoo hawaasaaf kallatti adda addaatiin kennudha. Itti fayyadamni hiika masoo yaada adda addaa walqabsiisuuf fayyada. Afaanitti fayyadamuf yoo xiqqaate faayidaa hiika masoo beekuu qabna. Yeroo hunda itti fayyadama hiika masoo eergaan dubbataan darbu dhaggeeffata biratti hiikni isaa hubatamu qaba. Kana ta'uu baanaan itti fayyadamni afaanii gati dhabeessa ta'a. Yoomeessi bu'uura fayyadama hiika masoo haasawa fuulaafi fuulaan gaggeeffamudha. Fayyadamni hiika masoo yeroo baay'ee gocha tokko ol ta'een kan itti adda bahan gosoota hirmaattota, yeroo, iddoofi gocha raawwatamuunidha. Qo'annoon fayyadama hiika masoo saayinsii beekumsaafi hawaasaati. Saayinsistoonni beekmsa warra dubbataniifi dhaggeeffatan adda addaa qoratan. Gama biraan, qoratoonni hawaasa gama isaaniitiin fayyadama hiika masoo jalqabarratti walitti dhufeenya qabanirratti gaggeessan. Xiyyeeffannoon isaanis haala, yaadafi gocha namootaa osoo hinta'iin haala fayyadama hiika masoo kan bu'uureeffatudha. Kanaafuu, itti fayyadamni hiika masoo haala adda addaan kan walqabatu yookaan walqabsiisuuf kan fayyadu waan ta'eef qorannoo afaanii gama lamaaniiin beekumsafi hawaasaan qoratamu qaba.

Clark (1996) haala dhiyaanaa fayyadama hiika karaa lamaan akka ta'e ibsa. Isaanis, dhiyaanaa bu'aafi dhiyaanaa gochaati. Dhiyaanaan bu'aa qorannoo sagalee, jechafi himaati guddataa kan deemuudha. Hanqinni dhiyaanaa bu'aa haala fayyadama hiika jechaa gara yaadaa dhiibuu isaatii. Gama biraan, dhiyaanaan gochaa kan burqe fedhiifi gocha hawaasaa irratti. Kunis, kan xiyyeeffatu hawaasni afaaniin maal akka

dubbatu irratti. Kanarra ka'uun dhiyaanaan gochaa itti fayyadama hiika jechaa keessatti irra caalaa barbaachisaadha. Sababni isaa, dhiyaanaan kun fedhiifi gocha hawaasaa gadi fageenyaan ibsuu waan danda'uufidha.

Fishman (1971) tajaajila hiika masoo gama hojiirra oolmaa hawaasa keessatiin yommuu ibsu, hawaasa hiika masoo gargaaramu kesessatti walitti dhufeenya uumuuf isa bu'uurati jechuun hiika itti kenna. Kana malees, hiika masoo aadaa hawaasaa bal'aafi safuu hawaasichaa eegaan filannee akka itti gargaaramnu hubachiisa. Afaan safuufi aadaa hawaasaa afaan isaa walitti dhufeenya qabuuf hawaasa afaan hiika masoo dubbatu gargaaramuu keessatti haala walfakkaatuun hojiirra oolchuun akka hindanda'amne ibsa. Kana jechuun, akkuma hawaasa tokko keessatti afaan ittiin walii galan heddumatu garaagarummaan itti fayyadama hiika masoo heddummachuu isaa agarsiisa. Kanaaf, xiinsammuu hawaasaasadarkaa hojii hawaasaatiin illalamuu akka qabuudha.

2.5. Haala Fayyadama Hiika masoo

Fayyadama hiika masoo yeroo jennu haala dubbii hawaasni afaan irratti kan xiyyeeffatu ta'ee , akkaataa afaan itti dubbatamuufi Haalli fayyadama isaa fayyadama afaaniitiin walfakkeenya kan qabudha. Kunis, namoonni yeroo hiika masoo dhimma itti bahan afaaniitii fayyadamuu kan agarsiisuudha. Fayyadama ilaalchisuun hayyoonni garagaraa hiika kennani jiru. Akka (Cooper 1976) ibsutti, xiyyeeffannoon xinqooqa adda addummaa afaan tokko yookaan looga tokko keessatti haala dubbiin, seerlugaan yookaan jecha uumamu yookaan adda addummaa hiika masoo giddutti uumamuudha. Kana malees, xiyyeeffannoon xinqooqaa fayyadama hiika masoo keessatti garaagarummaa garee murtaa'aa tokko keessatti jiru kan ilaalu yookaan haala fayyadama hiika masoo irratti adda addummaa hundarratti mul'atu kan ilaaluudha. Addunyaa ammayyaa keessatti haala fayyadama hiika masoo irratti kan xiyyeeffatuudha. Fayyadamni afaanii rakkoo fayyadama hiika masoon walqabataniif furmaata barbaaduun yaaxxina bu'uura lafa kaayuudha. Keessattuu rakkoo afaan barnootaa yoo ta'e, afaan tokkoffaa afaan lammaffaa yookaan adeemsa walqunnamtii keessatti afaan alaa baruu keessatti rakkoo fayyadama afaanii irratti mul'ataniif

furmaata kan kaayuu xinqooqa hujoodha. Gama rakkoo jijjirama afaanii keessatti mul'atanifis furmaata kan barbaaduu xinqooqa hujoodha. Kana malees, caasaa afaan tokkoo qaacceessuun yookaan qorannoofi qo'annoo taasisuun furmaata kan kaayyuudha.

Applied linguistic provides the theoretical and descriptive foundations for the investigation and solution of language related problems , especially those of language education (first language , second language and foreign teaching and learning) But also, the problems of translation and interpretation , lexicography , forensic linguistics and perhaps (Cooper,1976).

Fayyadamni afaanii fayyadama hiika ilaalchisee akka ibsutti xiinxalli fayyadama afaanii afaan guddisuuf hubannaa kennurratti gahee guddaa qaba. Gaheen fayyadamni afaanii jireenya namaa keessatti taphatu xiinxaluu keessatti jiddu galli isaa yaaxxina fayyadamafi hojiirra oolmaa isaa kan qo'atuudha.

2.6. Wantoota Fayyadama Hiika Masoo Murteessaan

Jechoonni addunyaa kanarra jiran sababa adda addaatiin garaagarummaa akka qaban beekamaadha. Garaagarummaan kun kan dhufuu danda'uuf, sababa garaagarummaa seenaa, iddoo, siyaasaa, aadaafi kanaaf kan kana fakkatan irraa kan uumameedha Ashar (1994). Haaluma kanaan, akka ibsa kanarra hubanutti, haallan fayyadama hiika masoo murteessaan gurguddoon diinagdee, aadaa, amaantii moggaasa maqaafi kan kana fakkaataniidha.

2.6.1. Diinagdee

Afaaniifi diinagdeen wontoota addaan bahanii hinilaalamneedha. Namni yoo diinagdeetti dhimma bahu dirqamatti afaan isaatti dhimma baha. Afaan yeroo fayadamnu ammoo, jechoota afaanichaa itti fayyadamuun dirqamadha. Jechoonni ammoo, yeroo fayyadaman hiika adda addaa akka qaban beekuun barbaachisaadha. Kana keessaa tokko hiika masooti. Hiika masoo jechoota qaban yeroo dhimma diinagdeetiif dhimma itti banuu hiika masoo giddugala gadhachuun akka ta'e beekamaadha. Namoonni yommuu jechoota afaan isaatti fayyadamu eenyummaa hawaasaa sanaa ofkeessattii niibsa jechuudha. Diinagdeen biyya tokko gara biyyoota

birootti yookaan ammoo, iddoo tokko irraa gara iddoo biraatti deemuu jechoonni afaanichaas diinagdee faana waan deemuuf afaan duraan ture sana keessatti waan makamuuf sababa diinagdee afaanichi hanga tokko jechoota afaan biro of keessatti qabata.

2.6.2. Aadaa

Wantoota haalla fayyadama hiika masoo murteessaan keessaa aadaan isa tokkodha ta'uun beekamaadha. Namoonni aadaafi dandeetti garagaraa qaban yeroo jechoota hiika masoo aadaan wal qabatan fayyadaman haala duudhaa, safuu, sadarkaafi hawaasummaa aadaa afaan sanaa eeguudhaan Wallace (1984). "People from different cultural or linguistic background think differently and it even make fairly good social scientific sense" jedha. Fayyadamafi caasaa afaan namoota bara duriifi kan bara qaroominaa yoo walbira qabnee ilaalle garaagarummaa guddaa kan qabaniidha. Kunis, haaluma qaroominni dhufuun afaanfi jechoonni afaanichaas fayyadamni isaanii kan walcaaluudha (Levy-brljia, Lucien 1965). Haalli jiruufi jireenya ilma namaa aadaafi duudhaa isaarratti hundaa'a jechudha. Kunis, namoonni yeroo hiika masoo aadaa fayyadama keessatti waliigalteef dhimma itti bahan akkaataa aadaa hawaasa keessatti itti tajaajilu faanaa bu'uudhaan. Kanarraa kan hubanuu akkuma aadaan hawaasa tokkoo jijjirama deemuun haalli fayyadama hiika jecha masoo walfaanaa jijjiramaa deema jechuudha.

2.6.3. Moggaasa Maqaa

Maalummaa moggaasa maqaa ilaalchisee Mohome (1972) akka ibsetti, moggaasa maqaa jechuun jechoota yookaan gaaleetti fayyadamuun duudhaa, aadaafi eenyummaa hawaasa tokkoo karaa ibsuun maqaa namaa, maqaa bineensotaa, maqaa biqilootaa maqaa dhaabbileefi kanaaf kan kana fakkaataniif kennamudha. Kanaaf, moggaasni maqaa haalota fayyadama hiika masoo murteessaan keessaa isa tokkodha. Sababni isaa namoonni yeroo moggaasa adda addaa kennaan maqaa walfakkaatu kennuu dandaa'u, kun ammoo, gara hiika masoo yookaan hiika walfakkii jechootaa kan jedhu waajjiin kan walqabatuudha. Kanaaf ammoo, moggaasni jechoota adda addaa wantoota fayyadama hiika masoo murteessaan ta'uun karaa kan banaaniidha.

Yaaduma moggaasa maqaa kana dabalatan Hallowell (1995) yoo ibsu, maqaan mallattoo ibsituu aadaa yookaan qabiyyee waan tokkooti akkasumas, maqaan muuxannoo dhuunfaa ta'ee, kan waa'ee aadaa hawaasaa kan ibsu meeshaa jalqabaa kaasee ilmii namaa waan tokko itti mallatteessee yookaan bakka buusee itti gargaaramuu jechuun ibsa. Moggaasni bakka bu'aa yaadrimee sammuu namaa keessa jiruuti. Kunis, kan barreessuu yaaduu dubbachuufi waliigaltee keessatti fayyadamuu dandeenyaudha. Moggaasni jecha tokkoofi isaa oliin uumamuu danda'a. Haata'u malee dirqama jecha qofarra hin uumamu. Kanaaf, mallattooleen moggaasa ta'u danda'u (Schmitz,2006).

Gama biraatiin Kageura (2002) hiikni moggaasaaf kennu yaada olii bakka itti deeggaru niqaba. Kunis, moggaasni jecha tokkoofi isaa ol akka of keessaa qabaachuu danda'ufi bakka bu'aa yaadrimee ta'uu isaati. Yaadichas, "Term is a word consisting of one or more than one words which represents a concept inside a domain," jechuun kaa'a. Akka yaada kanaatis, moggaasni jechuma ta'ee kan jecha tokko yookaan isaa ol of keessaa qabuufi yaadrimee haala murtaa'aa keessa jiru tokko bakka bu'uu danda'udha. Bifuma walfakkaatuun Felber (1984) hiika moggaasaa ilaalchisee, "A term is any conventional symbols representing a concept defined in a subject field" jechuun ibsa. Yaadni kunis, moggaasni mallattoo waliigaltee ta'ee, yaadrimee murtaa'aa gosa barnoota tokko keessa jiru bakka bu'a. Walumaagalatti, moggaasni bakka bu'aa yaadrimee ta'ee yaadamuu, dubbatamuu, barreeffamuufi dhalli namaa adeemsa waliigaltee keessatti bifa mallattootiin ittin walii galuuf uummatudha. Akkasumas, moggaasni jecha, mallattoofi kan kana fakkaatan ta'uu nidanda'a. Kana malees, moggaasni jecha tokkoofi ol irraa ijaaramuu danda'a.

2.6.4. Amantii

Amaantiin haalota fayyadama hiika masoo murteessaan keessaa isa tokkodha. Namoonni duukaa bu'uudhaan haalli jechoota masoo yeroo itti fayyadaman gama amaantitti harkisaan nijira. Kun ammoo, jechoonni hiika masoo sun nama hunda biratti qixa walfakkaatuun hojiirra akka hin oolle kan taasisuudha. Kanaaf, namoonni tokko tokko jechoota hiika masoo yoo itti fayyadaman gama amaantii fiduun kan

mul'atuu waan ta'eef, amaantiin wantoota fayyadama hiika masoo murteessaan keessaa isa tokkodha.

2.7. Yoomessa Fayyadama Hiika Masoo

Akka Clark (1996) irratti ibsutti, yoomessii itti fayyadama hiika masoo bakkaafi yeroo afaan tokko tajaajiludha. Yoomessii tajaajila hiika masoo dubbiiifi barreeffamaan adda baasee kaa'a. Afaan dubbii bilisa ta'uun hirmattoonni afaanichaa fuula fuulatti walarganii kan itti tajaajilaman yommuu ta'u, kan barreeffamaa ammoo, bifa barreeffaman (kitaaba, barrulee xixxiqqaa gaggabaabaan kan dhiyaataniidha). Qorannoo sirna itti fayyadama hiika masoo keessatti gaaffileen hayyoota xinqooqaa hawaasaan dhiyaatu deebisuuf akka hojjatamu qabu ibsa. Gaaffileen kunis, eenyutu, maal, eenyutti dubbata? Yoom, eessatti maaliif, haala akkamii keessatti dubbata? Jedhu kaasa (Wolff, 2000).

2.8. Jechootaa Fayyadama Hiika Masoo Keessatti

Amallii afaanii keessaa tokko tooftaa jechoota haaraa itti uumaniidha. Yule (1985) yaada kana yeroo ibsu, hiikni masoo tokko yaadrimee haaraa maddisiisuun jechoota duraan jiraniin kan hinbeekamne jechoota haaraa dagaagsuu danda'a. Dagaaginni jechootaa kunis, ammayummaa afaanii keessaa tokko ta'ee yeroo dubbattoonni afaanichaa addunyaa ammayyaa'e qunnamuuf madda xinqooqa saanii bali'fatan hojjirra oola. Spolsky (1998) haala kana deeggaruun namoonni hojii irratti boba'an yaadrimee haaraa tokkoof jecha haaraa dagaagsu. Addunyaa, (2011) haala kana ilaalchisee Afaan Oromoo afaan guddinarra jiru waan ta'eef, yaadrimeen haaraa bu'aa teeknooloojii ta'an gara afaanichaa dhufuun isaanii waan hinoolle akka ta'eefi jechoota haarawa moggaasuun akka sirna barreeffamichaa mijatuutti jijjirama tokko tokko irratti gaggeessuun hojii hayyoota xinqooqaa ta'uu hubachiisu.

2.9. Gosoota Hiika Maso

2.9.1. Masoo Loogaa

Ummanni afaan tokko dubbatu baay'inarraa Kan ka'e bakka garagaraatti bobba'uu ni danda'a. Bakka bobba'ee jiru sanatti afaanuma tokko keessatti adeemsa yeroo keessa

looga garagaraa uumuu nidanda'a. Akka Tamasgeen (1990) ibsetti, barruu waaltina Afaan oromoo wiirtuu irratti ibsetti, loogni sadarkaa sagalee, sadarkaa dhamjechaafi sadarkaa jechaatti mul'achuu ni danda'a. Fakkeenyaaf, sadarkaa sagaleetti, akka qorannoo barruu armaan olitti eerameetti jecha 'dhufe'/ 'ufe/ jedhu fudhanne ilaaluu ni danda'ama. Jecha kana keessatti ragaan inni jalqabaa loogaawwan baay'ee keessatti /dh/ yoo ta'u looga tokko tokkoo keessatti ammoo /'/ ta'ee argina. Sadarkaa jechatti ammoo, jechi farda jedhu yeroo danoomuu bakka garagaraatti dhamjechoota hirkatoo garagaraa kanneen akka -oo, -een maxxanfachuu danda'a. Kana jechuun, bakka tokko tokkootti faradoo, bakka birootti ammo fardeen jedhamu danda'a jechuudha. Sadarkaa jechattis adda addummaan looga kun mul'achuu danda'a. Kanaaf, jechoota kana bakka tokkootti fayyadamuun rakkisaadha. Ragaalee ibsamaniif kan kana fakkaatanirraa kan ka'e, loogni naannoo tokkotti dubbatamu bakka biratti haaraa nita'a. Yeroo afaanichi afaan barnootaa, afaan hojii, afaan sab-qunnamtii ta'uutti loogawwan sadarkaa garagaraati dhufan hundaati fayyadamuun waliigalteerratti dhiibbaa fida. Fakkeenyaaf "Tisiisni fayyaa namaaf badaadha" himni jedhu kitaaba barnoota keessatti barreeffame argame bakka bakkaatti hiika garagaraa argachuu danda'a. Arsii keessatti jechi 'badaa' jedhu hiikni isa waan gaarii hin taanee yookaan hamaa yoo ta'u dhihaa oromiyaatti garuu eeyyentaa gaarii hiika jedhu qabaachuu danda'a. Kun egaa walhubatanii qajeeltootti hojii gaggeessuuf kolfuu yookaan walitti bu'insa uuma. Rakkoo kana hiikuuf ulaagaan jiru afaan sana waalteessuudha. Waalteessuun hojii salphaa miti. Hundumtuu gara kan ofii isaatti harkifachuu danda'a. Sun ammoo, garaagarummaa bal'isa malee tokkummaa hinfidu. Kanaafuu, hayyichi Hudson (1980) kitaaba isaa "sociolinguistics" jedhamu keessatti guddina afaanii keessatti hawaasni beekaa tarkaanfii rakkoo akkaas irratti yoo fudhate akka sirraa'u ibsa. Kana jechuun, hawaasni tokko tarkaanfii ifatti mul'atu yoo fudhate afaan waaltawa jechuudha. Haala kanaan, sabni tokko looga hojiif danqaa dhabamsiisa. Kana jechuun, garee hawaasa sana keessaa loogni sun nidhabama jechuu osoo hinta'iin looga isaatiin garee isaa wajjiin waliigalaa isa waaltinaa'een ammoo saba isaa waliin waliigala jechuudhaafi. Afaan tokko waalta'uuf hayyoonni qooda guddaa qabu. Afaan tokko waalteessuuf hayyoonni caasaa afaanichaa qoratanii ifa

ifatti beekuu qabu. Ulaagaaleen hojii isaanii kana ittiin gamagaman lafa kaawwachuun ammoo, dirqama isaaniiti. Afaan waalta'us ulaagicha keessa darbee sirraa'u qaba. Ulaagaan inni tokko looga waaltina filuudha. Loogni filatamuu ammoo, kan hunda hammatu yookaan namoota hedduu biratti kan beekamu, caalaatti guddina kan ariifachiisuufi caalaatti looga adda addaa kan walitti makate ta'uu qaba. Ulaagaan inni lammaffaa, sirneessuudha. Looga filatame sana lafa qabsiisuuf, galmee jechootaa, baruullee qormaataa qopheessuun ijaaruun barbaachiisadha. Loogni haala kanaan filatame barreessuurratti itti tajaajilama. Ulaagaan itti aanu harbaqeessuudha. Kun looga filatame sana hunda kanneen akka mana barumsaa, mana murtii, barreeffamoota og-barruufi kan kana fakkaatan keessatti akka tajaajilu gochuudha.

Inni arfaffaan, fudhatama qabaachisuudha. Afaan waalta'e Saba afaan sana dubbatuun fudhatamuu qaba. Afaan biyyi ittiin walii galu taanaan akka meeshaa cimaatti nama walitti fida; tokkumma fida; humna tokko taasisa. Inni shanaffaan, karooraan hirmannaa hayyootaa keessumattuu hayyoota afaanii murteessaadha. Seera afaanichaa ifa baasanii barumsaafi hojii adda addaaf tolchuudha. Kanuma ilaalchisee mata-duree 'Diglossia' jedhu jalatti kitaabni 'The linguistics Encyclopedia' (1995) jedhamu '---sabni haalli afaan waalta'e isa feesisu yeroo dhalatu---yeroo kana afaan karoorsuun jalqabama. Kunis, unkaa tokko sdhiisanii kan biro filachuu fida,' jedha. Kanarraa kaanee haala keessa darbine yoo ilaalle, Afaan Oromoo harka caaluun rakkina kana keessa darbeera. Walumaagalatti, loogni adda addummaa sagalee, dhamjechaa akkasumas jecha haasarratti dubbattoota afaan tokko gidduutti mul'atuudha.

2.9.2. Masoo Fayyadamaa

Namni fayyadama afaanii walfakkaatuu hinqabu. Sababni isaa, fayyadamni hiika masoo eenyummaa namaa waliin haalli fayyadama isaa kan murtaa'uudha. Namni afaan tokko sababoota kanaan kan bitamu ta'uu isaa beekuu tokkoos dhimmootafi kaayyoowwan adda addaatiif loogota afaanichaa garagaraa akka isaaf mijatuutti jijjiraa itti fayyadama. Hiika masoo fayyadamuufis, haallii hawaasummaa inni keessa

jiru caalaatti ammoo, dhiyeenyifi fageenyi kaayoo isaa waliin qabu murteessummaa qaba (Metham, 1971).

Garaagarummaa fayyadama hiika masoo afaan garagaraa gidduutti qofa osoo hintaane, afaan tokko keessattis nimul'ata. Kunis, garaagarummaa qooqaafi akkaataa fayyadamaa niqaabata (Cooper,1976).Fayyadamni afaanii fayyadama hiika masootiin walitti dhufeenyi yeroo taasifamu namni tokko yookiin hawaasichi fayyadama keessaa isa kam akka filaatu agarsiisa (Fishman, 1971). Masoo fayyadama jechuun jecha tokkoof hiika adda addaa fayyadamuu jechuudha. Kunis, hawaasni waliigaltee yookaan yeroo walqunnamti fayyadama keessatti jecha tokkoof maqaa adda addaatiin yeroo itti fayyadamnu mul'ata. Haaluma kanaan, Oromoo Arsii aanaa suudee keessatti hiikn masoo fayyadama bal'inaan kan mul'atudha. Kunis, hawaasni walqunnamtii keessatti jecha tokkof maqaa adda addaatiin waliigaluu waan danda'aniif. Hiikni masoo fayyadama namoonni haala itti fayyadama keessatti tokkof hiikni garagaraa yommuu kennamudha.

2.9.3. Hiika Masoo Aadaa

Uummanni Oromoo Arsii aadaa, duudha, safuu, seenaafi kan kana fakkatan uummata eeggatuudha. Kunis, yeroo jechoota wal fakkatan waliigalteef jecha itti fayyadamu safuufi aadaa hawaasichaa nieega. Oromoon Arsii Aanaa Suudee aadaa isaa nijaalata, nikabajas waliigaltee keessatti jechoota masoo aadaan walqabatan yeroo safuu hawaasichaa dukaa bu'uudhan. Uummanni Arsii aanaa Suudee aadaa hedduu kan qabu yoo ta'u, aadaa kanas yeroo waliigaltee keessatti fayyadamu akkaataa safuu hawaasa isaa eeguun akka ta'e af-gaaffii kanaan ifa naaf godhaanii jiru. Kana jechuun, namoonni yeroo hiika masoo aadaa jechoota qaban walqunnamtii keessatti dhimma itti bahu, akkaataa fayyadama aadaa naannoo isaanii hordofuun akka ta'e kan hubatamuudha. Hawaasni Oromoo Arsii Aanaa Suudee hiika masoo aadaa yeroo waliigaltee keessatti itti fayyadamu safuufi aadaa hawaasichaa giddu galeessa godhachuudhaan kan beekamuudha. Fakkeenyaaf, akka aadaatti namaaf 'irraa bahe' yoo jedhamu, horiif immoo 'gatate' jedhama. Jechoonni 'irraabahe' fi 'gatate' jedhaman waliif hiika masoo jechoota qabaniidha. Jechoonni lamaan kun hiikn isaan qaban kan

walfakkaatu yoo ta'eyyuu, aadaa waan ta'eef, nama tokko ulfii sadarkaa dhalachuu irra osoo hin geenye kan bahu yoo ta'e, 'irraa bahe' akkuma jedhamu, horiin sadarkaa kana yoo hingenye ta'e ammoo 'rim'aa gatate' kan jedhamuudha. Kanaaf, jechoonni lamaan kun hiika masoo aadaa jechoota qabaniidha. Hawaasni Oromoo Arsii jechoota kanafi kana fakkaatan haaluma kanaan Kan itti fayyadamaniidha. Fakkeenyaaf,

a.Nama guddaan du'e/boqate, daai'maaf ammoo 'harkaa baate'

b.Manni gubate/bishaan jala yaa'e

c.Namaaf ciniinsiifachuu, horiif foolaachuu

d.Horiin dhale, namni dahe

Fakkeenya kana jalatti kennaman hiika masoo aadaan kan walqabatuudha. Fakkeenya 'a' irratti akka aadaa oromoo Arsiitii namni guddaan du'e/boqate akkuma jedhamu, ijoollee xixxiqqoof ammoo, jalaa deebite / harkaa baate jedhama. Jechoonni du'e boqatefi harkaa baate jedhaman galumsa adda addaa keessatti hiika walfakkaatu kan qabaniidha. Uummanni Oromoo Arsii Aanaa Suudee aadaa duri abboonni isaanii dabarsaaniif hanga ammatti, hojii irra oolchaa kan jiraniidha. Akka uummata naannoo qorannoon itti adeemsifame kanatti, nama guddaa lubbuun yoo darbituu 'du'e' akkuma jedhamu ijoollee xiiqqoo ammoo, yoo lubbuun darbituu akka aadaati jalaa deebite /harkaa baate jedhama malee duute/boqate hinjedhamu. Kanaaf, yaada kannarraa akka hubatameetti aadaan naannoo kana keessatti hojirra oolaa jiraachuu isaa nihubatama. Haaluma walfakkaatuun, akka aadaatti mana tokko balaan ibiddaa yoo irra gahe, manni gubate jechurra mana bishaan jala ya'ee jechutu filatama. Jechoonni gubatefi bishaan jala ya'ee jedhaman galumsa isaaniitiin hiika masoo aadaa jalatti ramadamu. mana tokko yoo rakkoon ibiddaa quuname gubate jechurra bishaantu jala ya'ee yaada jedhuutu fudhatama qaba, jedhan.Garuu, jechoonni kun lamaan hiika masoo waliin jechoota qabaniidha. Namni tokko ulfa ji'a sagal guutuu garaatti baattee yeroo da'umsaaf gahu sochiin godhamu ciniinsiifachuu yoo jedhamu, haaluma walfakkaatuun horiin tokko rima'a xumuree yeroo dhaluuf qophii taasisuu foolachuu jedhama.Jechoonni ciniinsiifachuufi foolachuu jedhaman kun hiika masoo waliif jechoota qabaniidha. Hiikn masoo kunis, aadaan wal haaqabatu malee hiikn isaanii waan tokko Kan ibsuudha. Kanaaf, jechoonn kun lamaan masoo waliif ta'u

nidanda'u. Dubartiin tokko yeroo da'umsaaf shakala gotuu niciniinsifatti, horiin ammoo nifoolatti, ciniinsifachuufi foolachuun akka aadaatti gocha walfakkatudha. Haata'u malee, namafi horii gidduutti garagaarummaa kan qabudha. Kunis, aadaan walqabachuu irra kan ka'eniidha. Haaluma wal fakkaatuun jechoonni, 'dhale'fi 'dahe' jedhamaan galumsa keessatti hiika walfakkaatu qabu. Fakkeenyaaf, horiif dhale akkuma jedhamu namaaf ammoo, dahe jedhama. Jechoonni lamaan kun hiika walfakkaatu qabu kunis, ilmi dhalachuu yookaan jabbiin dhalachuu waan ta'eef hiikn isaanii walfakkeenya kan qabuudha. Walumagaalatti, hiikn masoo aadaa yeroo jechoota safuu, aadaafi seenaa hawaasicha itti fayyadaman hiika mul'atudha.

2.10. Sakatta'a Barruu Walfakkii

Qorannoonfi qoa'annoon hojjetamu tokko kanneen kanaan dura hojjetaman wajjiin walfakkeenyaafi garaagarumaa qabaachuu danda'a. Qoratiichi qorannoo kana yeroo gaggeessuu qorannoo Yuunivarsiitii Finfinnee Muummee Afaan oromoo, ogbarruufi fookloorii kanneen qorannoo kana waliin dhiyeenya qaban sakatta'eera. Haalumaa kanaan qorannoo digirii lammaffaa kan Silaashii Birhaanuu (2007) 'Moggaasafi waaltina' jechoota Afaan Oromoo jedhu irratti hojjatedha. Kaayyoon isaa jechoota Afaan Oromoof moggaasa nama hunda biratti beekamuufi looga Afaan oromoo waalteessuudha. Kunis, qorannoo qoratiicha wajjiin faanaa hanga tokko walitti dhihaata waan ta'eef qoratiichi sakatta'eera. Qorannoon Silaashii Birhaanuu karaa mala qorannootinis qorannoo kana walitti dhiyeenya kan qabudha.

Kidaanee Wadaajoo (2015) qaaccessa dhiyaannaa gilgaaloota hiika jechoota barnoota Afaan Oromoo kitaaba barataa kutaa 12ffaa irratti xiyyeeffate. Qorannoo isaa keessatti dhimma dhihaannaa hiika jechootaa kitaaba barataa keessaa yeroo xiinxalamuu ogummaa hiika jechootaa xiyyeeffanoon addaa kennamuu qaba ilaalcha jedhu osoo hintaanee akkuma ogummaa afaanii kanneen akka hiika jechootaa kallatti adda addaatiin gabbisuuf qophiin kitaabaa barnoota dhihaannaa hiika jechoota irratti maal akka fakkaatu hubachuun hanqinni mul'ate fooyya'ee irra caalaa guddinni afaanichaa akka bu'uurasaa cimaa deemu gumaachuuf yaadameetti. Qorannoon kunis, qorannoo kana wajjiin walfakkeenya isaanii hiika jechoota kan jedhurratti.

Garuu,qorannoo kana kan adda taasisuu fayyadama hiika masoo kan jedhu ta'uu isaati.

Ayyuub (2008) mata-duree “Language use of Jamican and Rastafarian community Shashamane” jedhu irratti hojjatee jira . Qorannoon kun fayyadama afaanii hawaasa Raastafariyaan kan hawaasa naannoo Shaashamannee waliin madaaludha. Argannoon qorannoo kanaa fayyadamni afaanii hawaasa Jamiikaa Shaashamannee keessa jiraatu kan hawaasa naannoo kana afaanota hedduu akka afaan tokkoofi lammaffatti dubbatannis, afaan Amaaraa irra caalaa kan dubbatan ta'uu ibsee jira. Walitti dhufeenyi afaanota kanneenii seenaa darbee keessatti hawaasni garagaraa waliin qaban irraa akka madde ibsa.

Qorannoon kun ammoo, xiinxala fayyadama hiika masoo Godina Arsii Aanaa Suudee irratti xiyyeeffata. Qorannoo kanaafi kan ayyuub tokko kan taasisu qorannoon lamanuu itti fayyadama afaanii irratti kan xiyyeeffatan ta'uu isaaniiti. Kan isaan adda taasisu ammoo, qorannoon kun xiinxala hiika masoo irratti waan xiyyeeffatuuf qorannoo Ayyuub irraa adda isa taasisa.

Qorannoon biroo kan fayyadama afaanii waliin walitti dhiyeenya qabu Zalaalam (2012) mata-duree “Xiinxala fayyadama Afaan Oromoo: Beeksisoota Taappeella magaalaa Adaamaa “ jedhu irratti hojjatedha. Argannoon qorannoo kanaa beeksisoota taappeella magaalaa Adaamaa keessa jiran doggogora caasaa, qubee, hanqina jijjirraa maqaaafi fayyadama jechoota mijatoo hintaane akka qaban ibse jira. Haata'u malee, qorannoon Zalaalam itti fayyadama afaanii beeksisoota taappeella magaalaa Adaamaatiin yoo walqabatu, qorannoon koo garuu, xiinxala fayyadama hiika masoo kan jedhu irratti xiyyeeffata. Qorannoo kana wanti tokko isaan taasisu lamanuu qorannoo itti fayyadama afaaniirratti kan taasifaman ta'uu isaati. Qorannoo kun kan adda isa taasisu, hiika masoo kan jedhu irratti waan xiyyeeffatuuf qorannoo Zalaalam irraa adda isa taasisa.Walumaagalatti, qoratichi kitaabilee adda addaafi waraqaa qorannoo adda addaa mata-duree kana deeggaran jedhee yaadu boqonnaa kana keessatti ibsuuf yaalee jira

BOQONNAA SADI: MALA QORANNOO

3.1. seensa

Qorannoon kun Xiinxala Fayyadama Hiika Masoo Godina Arsii Aanaa Suudee kan ilaalu yoo ta'u, ragaawwan maddeen adda addaa irraa argaman qaaccessuuf mala qorannoo Akkamtaatti gargaarame. Sababni malli kun filatameefis dhimmicha irratti ragaawwan karaa garagaraatiin argamuu danda'an qaaccessuuf mijataadha jedhamee waan amanamuuf. Kanaafuu, qorannoon kun mala sakkatta'a ibsuutti kan itti dhimma bahameedha.

3.2. Mala Iddattoofi Iddatteessuu

Qoratichi qorannoo kana gaggeessuuf iddattoo gandoota Aanaa Suudee diigdamii torbaafi bulchiinsa magaalaa sadii keessaa, gandoota sagaliifi bulchiinsa magaalaa tokko filachuun qorannoo gaggeesera. Akka Gay (1981) jedhutti, qoratan qorannoo gaggeessutti amanu tokko jamaa jiru keessaa fudhatee qorannoo gaggeessuu nidanda'a jedha. Yaada kanarratti, hundaa'uun qoratichi karaa salphaa qorannoo isaa gaggeessuu danda'uun gandoota kudhanfi namoota soddommii sadii fudhachuun qorannoo adeemsise. Gay (1981) waa'ee mala filannoo iddattoo ilaalchise akka ibsetti, "namni qorannoo gaggeessuu kaayyoo isaa irraa ka'ee eenyufaa osoo filadhee odeeffannoo nabarbaachisuu argachuu danda'a? gaaffii jedhu hubannoo keessa galchuun iddattoo isaa filachuun barbaachisaa ta'uu ibseera. Sarantakos (2005) waa'ee iddattoo adda baasanii filachuu yoo ibsu,

In technique the researcher purposely choose subjects who, in their opinion are relevant to the project---, in such cases the important criteria of choice is the knowledge and expertise of the respondents, and hence their suitability for the study, jedha.

Akka yaada ibsa kannatti, qoratan namoota fedhii, muuxannoo, beekuumsafi kaayyoo qorannoo waliin walitti hidhata qaban addaan baasee mala ittiin filatuudha. Bailey, (1994) iddattoo akkayyoo keessatti qorataan murtoo mataasaa dhimma filannoo deebii laattataa irratti fayyadamuun kan kaayyoo qorannoo isaa sirritti galmaan ga'aniif filata jedha. Kanarraa ka'uun, hirmaattota qorannoo kanaa ta'uun kan filataman

namoota waa'ee fayyadama hiika masoo beekan, namoota biroo aadaafi tuurizimii aanichaa akkasumas, namoota waa'ee fayyadama jechootaa beekuu jedhaman iyyaafachuun qorannichi gaggeeffame. Haaluma kanaan, qoratatiichi namoota afgaaffif mariigareetiif namoota 33 filachuun qorannoo isaa gaggeesse. Dabalatanis, namoota 33 keessaa namoonni 3 hojjeettota waajjira aadaafi tuurizimii keessaa qorannoo kanarratti kan hirmataniidha. Walumaagalatti, qoratiichi iddattoo akkayyoo (purposive sampling) fi eeruu gargaaramuun gandoota kudhaniifi namoota 33 filachuun qorannoo isaa gaggeesse.

3.3. Madda Ragaalee

Madda ragaalee jechuun burqaa deebii gaaffilee qorannoo tokkooti. Dhugummaa rakkoo addaan baafachuuf qaama odeeffannoon irraa argamuudha. Haaluma kanaan, odeeffannoo qorannoo tokkoo galmaan gahuuf barbaachisaan madda ragaalee adda addaa irraa argaman jedhamee abdataameyyuu, haala qabatama qorannoo kanaatiin kan barbaachisu madda ragaa tokkoffaa yommuu ta'u waa'ee madda ragaa kanaa ilaalchisee Cohn (1994:50) yommuu ibsu,

Primary datas are those items that have had a direct physical relation ship with the events being reconstructed this category would include note only the written and oral testimony provided by actual participants in or witness of an event, but also the participants themselves. Documents considered as a primary sources include manuscripts, character , archives of official minutes, files, letters and research reports. All these are, intenially or unintentionally, capable of transmitting afirst hand account of an event and are therefore considered as a source of primary data, jedha.

Akkuma bareeffama armaan oliirraa hubachuun danda'amu madda ragaa tokkoffaa kan jedhaman kanneen walitti dhufeenya qaama qorannoo sana wajjiin qaban kanneen hirmaattota qorannoo sana ta'anidha. Kanaaf, maddi ragaa qorannoo kana hawaasa aanichaa kan odeeffannoon irraa argameedha. Qabata kanaan galma gahiinsa qorannoo kanaatiif akka madda ragaa tokkoffatti manguddoota Aanichaafi namoonii waajjira aadaafi tuurizimii Aanaa Suudee keessa hojjatan hirmaatanii jiru.

3.4. Meeshaa Funaansa Ragaalee

Qorannoo tokko gaggeessuuf wantoota ragaalee ittiin sassaabani barbaachisaadha. Haaluma kanaan, odeeffannoon qorannoo kanaa mala akkamtaa hojjiirra oolchuun adeemsifame. Malleen kunis, od-kennitootarraa odeeffannoo barbaadaman argachuuf nigargaaru jedhameetu filataman. Malleen kana keessatti odeeffannoon afgaaffiifi mariigaree qorannoo kanaaf hojjiirra kan oolaaniidha. Yaada kana Moserfi Kalton, (1972) yeroo cimsan, malleen odeeffannoo ittiin funaanamaan garaagaraa fayyadamuun tarsiimoo qorannoon ittiin gaggeeffamuuf humna guddaa ta'a, jedhu. Yaada kanarraa wanti hubatamu gaaffileen daangeeffaman malleen hammamtaa hojjiirra oolchuuf yeroo gargaran gaaffileen banaa ammoo akkamtaa hojjiirra oolchuuf kan gargaraniidha. Kanaaf, qoratichi mala akkamtaa fayyadamee waan ta'eef gaaffiilee baanaatti dhimma kan baheedha.

3.4.1. Afgaaffii

Afgaaffiin gosoota odeeffannoon qorannoo ittiin funaanaman keessaa isa tokko ta'ee kan qorataanif abbaan dhimmaa fuulleetti wal-arganii odeeffannoo walif kennanidha. Malli qorannoo kun mala odeeffannoofi qorataan kallattiin wal-arganii yaada waljijjiran waan ta'eef dandeetti dubbisuufi barreessuu odeeffannoo kan gaafatu miti. Qorannoo kana keessatti wanta tooftaa kana filatamaa taasisuu keessaa kun isa tokkodha. Odeeffannoonni qorannoowwan af-gaaffii irratti taasifamanii irraa caalaan isaani namoota dubbisuufi barreessu hindandeenyeedha. Kanaafuu, malli filataman qorannoo akkanaatif odeeffannoo funaanuudhaaf mijaaatu af-gaaffii ta'a jedhamee waan yaadameef filatamaadha. Karaa biraatiin, af-gaaffii fayyadamuun odeeffannaan wanta beekuu , waan kanaan dura raawwateefi waan hawaasa keessatti hubate akka ibsuuf karaa bana. Haaluma kanaan, gaaffileen qorataan dhimma itti bahu gaaffilee banaadha. Af-gaaffii kanarratti kan hirmataan dhiira 27fi dubartii 6 walumaagalatti, namoonni 33 irratti hirmaatanii af-gaaffiif deebii kennaniiru. Hojiin kun ji'a Amajjii-Bitooteessaa keessa raawwatame. Xiinxala fayyadama hiika masoo ilaalchisee odeeffannoo kan naaf kennan namoota qorannoo kanaaf, hirmaatoota ta'an yoo ta'an namoonni kunniin hawaasa keessatti kanneen waa'ee fayyadama hiika

jechoota masoo beekaan keessaa kan filatamanii, namoota waa'ee fayyadama afaanii beeku jedhamaniifi hojjetoota mootummaa kanneen itti gaafatamaa biroo aadaafi tuurizimii kanneen ta'aniidha. Qoratichi odeeffannoo bal'aa argachuu waan barbadeef af-gaaffii banaati kan dhimma baheedha.

Haaluma kanaan qoratichi af-gaaffii namootaaf dhiyeessuun deebii deebisani yaadannoo qabaachuun odeeffannoo argateera. Odeeffannoo kanas akkaataa walitti dhiyeenya yaadaatiin walitti qabuun ibseera. Yaada kana deeggaruun Sarantakos, (2005) yeroo ibsu, sagantaa af-gaaffii banaa kan gaaffilee banaa ofkeessaa qabu, akkaataan ijaarsaafi duraa duubni isaanii yeroo babaadametti jijjiiruun danda'amu fayyadamuun gaariidha, jedha. Walumaagalatti, yaada kanarraa kan hubatamu af-gaaffiin kallattiifi al-kallaatiin odeeffannoon bal'aan itti argamuu danda'u ta'uu mul'isa. Haata'umalee, qoratichi bargaaaffii hindhiyeessine, sababiin isaas, qoratichi meeshaalee funaansa ragaa adda addaa garagaraamee waan jiruuf odeeffannoo barbaachisu kanneenumaan nan argadha jedhe waan amaneefidha.

3.4.2. Marii Garee

Qorannoo kana keessatti mariin garee kan barbaachiseef yommuu gaaffiin afaaniin adeemsifamu garaagarummaa yaadaa mul'ateef yaada furmaataa argachuuf ta'a. Yommuu tokko gaaffii gaafatame dagatame inni tokko yaadachuun dhumarratis gareen mari'achuun yaada dhugaa tokkorra nama geessisuu danda'a. Kanaaf, qoratichis yaada mariif ta'u dhiyyeessuudhaan akka isaan yaada irratti wal jijjiiran taasisuun odeeffannoo isaanii gara tokkotti fiduun gama kanaanis odeeffannoo funaannateera. kaayyoon isaa qorannoo kana qixa barbaadameen galmaan gahuuf odeeffannoo dabalataa qabatamaa ta'e ittiin argachuufiidha. Odeeffannoo qabatamaa ta'e argachuuf ammoo, meeshaaleen odeeffannoon ittiin funaanaman garagaraatti dhimma bahuun barbaachisaa akka ta'e hayyoonni qorannoodhaan niibsu. Mariin garee odeeffannoo hawaasarraa funaanamuudhaaf faayidaa guddaa qaba. Haala mariin garee itti gaggeeffamuu ilaalchisee hayyuun tokko akkana jedha.

Focus groups may be called discussion groups or group interviews. A number of people are asked to come together in a group to discuss a certain issue. The discussion is led by a moderator or facilitator who introduces the topic, asked specific questions controls digression and stops break away conversation (Dowson, 2002:29).

Kana jechuunis, marii garee keessatti namoonni hedduun walitti dhufuudhaan yaada tokko irratti akka mari'atan taasifamu jechuudha. Mariin garee nama marii sana mari'achiisu yookaan nama akka isaan yaada adda addaa kannaniif isaan kakaasuun hogganama. Namni isaan mar'achisu kun mata duree irratti mari'atan beeksisu, gaaffiwwan adda addaa gaafachuun akka isaan mataduree sana keessaa hinbaane akkasumas, akka yaanni isaanii gargaar hincinne gochuudhaan marii sana mari'achiisa Akka hayyuu kanatti, mariin garee faayidaa hedduu qaba. Isaan keessaa walgahii tokko irratti odeeffannoo bal'aa ta'e tokko funaanuuf nu gargaara, odeeffannoo keennitoonni gaaffii adda addaa walgaafachuudhaan yaada bal'aafi dhugaa ta'e tokko kennuf akkasumas, waan irraanfataamee irra darbame tokko walyaadachisuudhaan odeeffannoo kennuuf fayyada.

Haaluma kanaan, namoota afgaaffii gaafachaa ture keessaa mala iddattoo kaayyeeffatan (purposive sampling) filadhe garee 2 kan miseensota 7,7 of keessaa qabu ijaaruudhaan afgaaffii gaafachuuf waliin mariata akka deebisaan godheera. Qoratan kunis, yaada kana bu'uureefachuun gaaffilee qorannoo isaatiif barbaachisaadha jedhu qopheeffate namoota waa'ee xiinxala fayyadama hiika masoo beekaan qopheeffachuun garee qooduun, namoonni garee kanneenni walitti dhufanii waliin mari'atan kan walitti waamee haala mijeesse, namoota naannoo mariin taasifame yookaan waa'ee fayyadama hiika masoo beekaaniidha. Gareewwan kunniin gaaffilee walfakkaatan kanneen isaaniif dhiyaataan irratti akka mari'atan affeeruun yaada isaan irratti mari'atanii waliigalan yaadannoo qabachuudhaan odeeffannoo funaaname. Odeeffannoo duraan afgaaffiidhaan namoota waa'ee fayyadama hiika masoo beekan irraa funaaname sana waliin walbira qabanii argannoo kana argachuuf kan gargaaruudha.

3.5. Adeemsa Ragaan Ittiin Funaaname

Adeemsi kun akaakuu meeshaa odeeffannoo itti gargaaramaniifi tartiiba ragaaleen ittiin funaaname, namoota ragaalee funaansa irratti hirmaataniifi yoomessa funaansa kan agarsiisuudha. Kana ilaalchisee Dastaa (2002) qorannoo gaggeessuuf odeeffannoon kan funaanamu afgaaffii, marii garee, sakatta'a dookmantiifi meeshaalee dhag-argee fayyadamaniidha jedha. Yaada kanarraa ka'uun, qoratiichi mata-duree qorannoo xiinxala fayyadama Hiika Masoo Godina Arsii Aanaa Suudee jedhurratti adeemsi qorannoo kun itti funaaname akka itti aanutti ibsuun ni danda'ama. Kunis, ragaan iddattorraa afgaaffiifi marii garee yoo ta'u, duraan dursee afgaaffii hawaasichaa dhiyeessuun ragaan kan walitti qabame yoo ta'u, dhugummaan isaa amansiisaa akka ta'uuf, itti aansuun mariin garee kan dhihate ta'ee karaalee kana lamaniin qorannoon adeemsifameera. Haaluma kanaan, Ragaa kennurratti kan hirmataan qaamaan birratti argamuun yeroo barbaachisutti iddattowwan qunnamuun hojiin funaansa ragaa qorannoo kanaa adeemsifameera. Dhumarrattis, odeeffannoon adeemsa adda addaatiin walitti qabame kun mala ragaa adda addaatiin fayyadamuun qaacceffameera.

3.6. Mala Ragaan Ittiin Qaacceffame

Malli ragaan ittiin qaacceffamu tooftaa madda ragaan irraa funaanameef hiikni itti kennamuudha. Qorannoo akkamtaa keessatti odeeffannoon argamuu lakoofsaan osoo hin ta'iin jechootuma hirmaatotaattu akka ibsamu Creswell (2005) ibseera. Kanaaf, ragaaleen qorannoo kana keessatti afgaaffiifi marii garee irraa argame mala qorannoo akkamtaa fayyadamuun jechootaan yookaan yaadaan ibsameera. Malli qaacceessa qorannoo kanaatis, akka itti aanutti dhihateera. Kunis, jalqaba odeeffannoon madda ragaarra walitti qabame haala walfakkaatufi walitti dhiyeenya qabuun qindaa'era. Itti aansuun odeeffannoo afgaaffiifi marii gareetiin funaaname haala walitti dhiheenya yaadaatiin qindeessuun balballoomsii isaa godhameera. Qaacceessi waliigalaa taasifamuun hiikni ragaalee kennameera. Haaluma walfakkaatuun, bu'aan qorannichaa ibsamee yaadni furmaataa dhiyaateera. Odeeffannoon meeshaalee garagaraatiin walitti qabame adeemsa mala qorannoo akkamtaatiin qaacceffamera.

Kunis, ragaan afgaaffiifi marii garee hawaasa Aanaa suudee irraa argame bifa qorannoo akkamtaatiin kan ibsameedha. Dhumarrattis, argannoo qorannichaa cuunfuudhaan yaada furmaataa kan ta'u danda'a jedhame yaboo keessatti bifa akkamtaatiin ibsa

BOQONNAA AFUR: QAACCESSA RAGAALEE

4.1. Seensa

Boqonnaa kana keessatti qaaccessa ragaalee maddawwan garagaraa irraa argamanitu asjalatti dhiyaata. Ragaaleen karaa afgaaffiifi marii gareetiin walitti qabaman qabiyyee bu'uura qorannichaatiin xiinxalamani dhiyaatan jiru. Ragaalee walitti qabaman kunis, haala walfakkeeya isaaniitiin bakka tokkotti kan qaaceffamanidha. Kunis, ragaan afgaaffiifi marii garee irraa argamee bifa walitti dhiyeenyaa isaatiin fanaanamuun ibsi itti kennamu kan agarsisuudha. Ragaaleen kunis, hiikafi fayyadama irratti hundaa'uu kan ilaalaamaanidha.

4.2. Qaaccessa Hiika Masoo fi wantoota walqabatuun

Hiikni masoo hawaasa keessatti tajaajila adda addaatiif oola. Tajaajilli kunis, hiika masoo sanarratti hundaa'uun adda addummaa qabaachuu danda'a. Yeroo hiika masoo itti gargaramnu tajaajila inni kennu hubachuun itti fayyadamu qabna. Kanaaf, tajaajilli fayyadama adda addaatiin walqabachuu nidanda'a.

4.2.1. Masoo Qulqullinaan Walqabatu

Jechoonni hiika masoo tajaajila isaan qaban irratti hundaa'un waan isaan ibsan hubachuun nidanda'ama. Haaluma kanaan masoon itti fayyadama keessatti kan qulqullinaan walqabatan nijiru. Fakkeenyaaf,

(1)

miiccuu/ dhiquu

Jechoonni” miiccuufi dhiquu” jedhaman kun fayyadama dubbii keessatti hiika masoo waliif jechoota qabaniidha. Hawaasni jechoota kana itti fayyadama keessatti haala tokkoon, yeroo tokkoo itti haafayyadamu malee jechoonni kun garaagarummaa qabachuus nidanda'u. kanaaf, miiccuu yookaan dhiquu kan jedhu kun wantoota adda adda keessatti fayyadu danda'a.”Miiccuu” yeroo jedhamuu waan akka uffataa, meeshaa mana keessaafi kan kana fakkaatan kan agarsisuudha. Hawaasni jecha kana

yoo fayyadamu uffata miccii, meeshaa mana keessaa miiccii jechuun kan fayyadamanidha. Jechi “dhiquu “jedhu ammoo, wantoota akka mana dhiqii, qaama dhiqadhuu kan jedhaman ibsuuf gargaara. Garuu, bakka tokko tokkootti uffata dhiquufi miccuu jechuun haalli itti fayyadaman nijira. Kun fayyadama hunda ibsuu waan hindandeenyeef jechoonni kun lamaan yeroo hunda waliif masoo jechuun rakkisadha. Kanaaf, jechoota kana hima adda keessatti galchinee yoo ilaalee walfakeenya qabachuu dhiisuu danda’u. Miiccuufi dhiquun gosoota garee jechootaa keessaa gochima jalatti ramadamuu. Haaluma kanaan gosoota masoo keessaa masoo fayyadamaati. Oromoo Arsii aanaa suudee biratti jechoonni lamaan kun faayidaa irra kan oolan haala walitti dhiheenya qabu keessattidha. Kunis, tajaajilli jechoonni kun kennan kan walitti dhiyaatudha. Yaaduma kana hirmaattonni yoo ibsan hiikni fakkii jecha miiccuu jedhuu dhiquu akka ta’e erga ibsan booda jechoota kana haala walfaakkata keessatti akka itti fayyadaman ibsani jiru. Jechi miiccuu jedhu waan lallaafaa, wanta dacha’u kan oolu yoo ta’u, jechi dhiquu jedhu ammoo, wantoota jabaa ta’aniin kan walqabatuudha. Fakkeenya kana keessatti miiccuufi dhiquun waliif masoo ta’uu nu hubachisa. Kun ammoo, akka hima kanaatti kan agarsisuu uffataaf, miiccuu yookaan dhiquu jedhuu nidandeenya. Garuu, irraa caalaatti afaan barreeffamafi namoota baay’ee biratti fudhatama kan qabu jecha miiccuu jedhudha. Sababni isaa, dhiquu kan jedhu waan biratifiis itti fayyadamuu waan dandeenyuufidha. Kanaaf, hima armaan olii kanaa Tolaan uffata miiccuu laga bu’e kan jedhu kana yoo fayyadamne gaariidha. Yaada kana sirritti hubaachuuf fakkeenya itti aanu ilaaluun barbaachisaadha. Fakkeenya kana keessatti jecha masoo kana gargar yoo baafne yaada armaan gadii arganna.

a . Tolaan uffata miiccuu laga bu’e.

b. Tolaan qaama dhiiqachuu laga bu’e.

Garaagarummaan hima kana keessatti mul’atu akkaataa fayyadamaatiin sirrii ta’ee garuu, jechoonni kun guutuun guututti walfakeenya qaban jechuu hindandeenyu. Maaliif yoo jenne hawaasni keenya fayyadama keessatti haala kanneen haa fayyadamu malee wantoota biratifiis fayyaduu waan danda’aniif miiccuufi dhiquu waan tokko jennee hima tokko keessatti fayyadamuun kan ulfaatuudha. Karaa

biraatiin jechoota kana miicuu /dhiiquu hima keessatti kan waliin deeman ta’u qabu. Fakkeenyaaf, Tolaan qaama dhiiqachuu laga bu’e kan jedhu keessatti akkaataa fayyadama hawaasa keessatti qabaniin uffata miicuu/ dhiiquu ha jedhamu malee, qaamaaf garuu, fayyadama keessatti qaama dhiiqachuu jedhame hawaasa keessatti kan beekamuu waan ta’eef, akka seera fayyadama afaaniitti qaama miiccachuu jedhamee aadaa hawaasa keessatti hinbeekamuu. Kanaaf, fayyadamni sirriin namoota baay’ee biratti fudhatama qabu qaama dhiiqachuu kan jedhudha.

4.2.2. Masoo Deemsan Walqabatu

(4)

lix/deeme/kute/sokkee

Jechoonni fakkeenya armaan oliirratti ibsaman fayyadama keessatti hiika adda sadda qabachuu danda’a. Haala dubbiiirratti walhaa fakkaatanii malee, fayyadama afaan bareeffama keessatti adda addummaa qabachuu danda’u. Yaada kana hubachuuf jechoota kana hima keessa galchinee ilaaluun nidanda’ama.

- a . Abdiin carraan baheefi Kanaadaa lixe.
- b. Abdiin carraan baheefi Kanaadaa deeme.
- c. Abdiin carraan baheefi Kanaadaa sokkee.
- d. Abdiin carraan baheefi Kanaadaa kute.

Himoonni fakkeenya armaan olirra jiran hiika masoo lixe /deeme /sokkee/ kute jedhaman fayyadama keessatti maal akka fakkatan kan ibsaniidha. Kunis, fayyadama afaan dubbii keessatti haala armaan olitti dhiyaate kanaan haa fayyadamnu malee seeraa fayyadama afaaniitiin yoo ilaalle yaada armaan gadii arganna. Fakkeenya dhiyaate arfan keessaa himni ‘b’ fayyadama keessatti yaada sirrii kan qabudha. Kunis, Abdiin carraan baheefi Kanaadaa deeme. Himni kun namoota baay’ee biratti haala fayyadama isaatiin fadhatama qaba. Kanaaf, jechoonni lixe, kute, deemefi sokkee jedhamaan irra isaanii yoo ilaalu wal haafakkatuu malee hima keessatti garaagarummaa kan qabaniidha. Garaagarummaan kunis, fayyadama dubbii isaanii bu’uura godhachuudhan jechuun nidanda’ama. Himni Abdiin carraan baheefi

Kanaadaa lixe jedhu rakkoon inni qabu haala dubbii keessatti jechi “lixex”jedhu haala qabatama hima kanaatiin akka jecha “deeme”jedhu sanaa hiika nama hunda biratti fudhatama argatuu hinqabu. Kanaaf, jechi lixe jedhu kun hima kana keessatti ergaa isaa galmaan hingahuu jechuudha. Abdiin carraan baheefi Kanaadaa sokkee yoo jennu isa lixe jedhu wajjiin walfakkeenya qaba. Kunis, akka odeeffannoo irraa argameetti, fayyadama hawaasa keessatti baay’ee kan mul’atu mit. Hawaasni akka jedhanitti jechi sokkee jedhu Afaan Oromoo keessatti haalli fayyadama isaa gadaana ta’u kan ibsaniidha. Haaluma walfakkaatuun, Hima Abdiin carraan baheefi Kanaadaa kute jedhu keessatti jechi “kute” jedhu hiika “deeme” jedhu qabaachuu dhiisuu danda’a. Jechi kute jedhu hiika muree jedhu dabalaataan qabaachuu danda’a. Kun kan agarsiisu jechoonni masoo waliif ta’an kun tokko ta’u dhiisuu isaaniiti. Gareen jechoota kanaa gochima sababni gochima isaan taasissee gocha raawwii waan tokko kan agarsiisaan ta’uu isaatiin. Haaluma walfakkaatuun jechi lixe, deeme, sokkeefi kute jedhu masoo fayyadama dubbii keessaa isaan tokkodha. Walumaagalatti jechoonni kun dubbii afaanii qofa keessatti walfakeenya qabu malee haala hima armaan olii kanaan garaagarummaa qabaachuu isaanii kan hubanuudha.

4.2.3. Masoo Bifaan Walqabatu

Hiikni masoo wantoota adda addaatiin walqabachuu danda’a. Isaan keessaa inni tokko bifa yookaan halluudha. Jechoonni hiika masoo ta’ani kanneen bifa yookaan halluu ibsan nijiru. Jechi boora yookaan keelloo jedhu kun afaan dubbiirratti walfakeenya qaba. Hima keessatti garaagarummaa guddaa qabachuu danda’a. Garaagarummaa kanas fakkeenya armaan gadiirraa hubachuun nidanda’ama.

(5)

boora/keelloo

Jechi boora /keelloo jedhu hawaasni yeroo itti fayyadamu galumsa adda addaa keessattii hiika adda addaatiif itti fayyadama. Jechi “boora”fi” keelloo” jedhu kun gosa halluu ta’uu walfakkenya haqabatan malee fayyadama dubbii afaanii barreeffama keessatti adda addummaa jechoota qabanidha. Adda addummaan kunis,

tajaajila isaan hawaasa keessatti qabanirratti hunda'a. Jechi" boora" jedhu wanta bifa boora qabu yoo agarsiisu, "keelloo" kan jedhu halluu bifa keelloo qabu agarsiisa. Jechoonni kun yeroo tokko fayyadama dubbii keessatti waliin deemuu dhisuu danda'u. Yaada kana hubachuuf hima armaan gadii ilaaluun barbaachisaadha.

a . Caalaan farda boora bite.

b. Caalaan uffata bifa keelloo bite.

Himoonni armaan olii haala fayyadamaatiin kan ilaalu yoo ta'e, Caalaan farda boora bite kan jedhu hawaasa biratti fayyadamni isaa fudhatama kan qabu dha. Kunis, hiikni "boora" jedhu maqaa farda jedhu waajjiin kan deemudha. Garuu, farda keelloo yoo jenne, keelloofi fardi waliin demuu dhisuu nidanda'u. Kanaaf, farda boora malee keelloo ittiin jechuu hindandeenyu. Sadarkaan jechoonni kun jechuunis boorafi keelloon hawaasa keessatti faayidaa irra ittiin oolan kan walcaaludha. Kunis, fayyadamni jechoota kanaa hawaasa keessatti seera mataasaa qabaachuu kan agarsiisudha. Hima "b" irratti caalaan uffata bifa keelloo bite kan jedhu haalli fayyadama isaa hawaasa biratti fudhatama kan qabudha. Kunis, jechi keelloo jedhu maqaa uffata jedhu kan deemufi hawaasni fayyadama keessatti haaluma kanaan kan itti gargamuudha. Akka waliigalatti, jechi boorafi keelloo jedhu bifa walitti dhhaatu qabatullee, galumsa adda addaa keessatti hiika adda addaa akka qabu kan hubatamuudha.

4.2.4. Masoo Gaddaan Walqabatu

Gaddi, gammachuun, raajiinfi kan kan fakkaatan hiika masoo fayyadamuun ibsamu nidanda'u. Masoo gaddaan walqabatu kun jechoota gadda agarsiisan kan ilaallatu ta'ee, jechoonni sun salaan, umriifi sadarkaan namoota namootaatti adda addummaa qabaachuu kan danda'aniidha.

a. Jeneral Waaqoo Guutuu dirree waraanaatti boqate.

b. Jeneral Waaqoo Guutuu dirree waraanaatti du'e.

Fakkeenya kanarraa wanti hubannuu, jechoonni"du'e" yookaan 'boqate' jedhaman fayyadama keessatti waan walfakkaatu ibsu. Kunis, lubbuun lafarraa dhabamuudha.

Yaada kana caalmaatti ibsu marii garee hirmaattoota irraa hubachuun nidanda'ama. Akka marii garee kanaatti gareen inni tokko ilmi namaa yoo lubbuun lafarraa dhabamuu du'e jedhama jechuun deebisanYaadni garee kanaas, kan ibsu jechi du'e jedhu kun nama namaatti garaagarummaa akka qabudha. Garaagarummaan kunis, nama guddaafi ijjoolllee gidduu kan jirudha. Jechi du'e jedhu kun garee gochimafi masoo aadaa jalatti ramadama. Karaa biraatiin jechi" boqate" jedhu tajaajjala kan kennu ilma namaa qofaaf kan fayyadudha. Jechi kun haaluma walfakkaatuun lubbuun dhabamuu kan ibsu ta'ee, garuu nama hunda biratti kan beekamu mit. Kunis irra caalaa naannoo dhiha Oromiyaa keessatti kan dubbatamuudha.Wanti jechoota kan walfakkeessuu fayyadama dubbii hawaasa keessatti afaan dubbiiirratti qaban qofaanidha.Garaagarummaan isaanii immoo, namaafi horii gidduutti kan jirudha.Yaada kana caalmaatti hubachuuf fakkeenya armaan gadii ilaaluun barbaachisaadha.

a.Tolaan bara darbe du'e.

b.Tolaan bara darbe boqate.

c.Fardi du'e.

Himoonni armaan olii garaagarummaa hiika qabu. Hima "a" irratti Tolaan bara darbe du'e kan jedhu keessatti jechi" du'e" haala fayyadama hawaasa keessatti yoo ilaallee, sirriidha. Kunis, nama hunda biratti fudhatama kan qabudha. Bakka baay'eefi hawaasa guutuu biratti aadaan walqabsiisuun ilma namaatiif "du'e" kan jedhu kana faayidaa irra kan ooludha. Fakkeenya "b" irratti hima Tolaan bara darbe boqate kan jedhu haalli fayyadama isaa afaan dubbii qofa irrattidha. Jecha boqate jedhu kun haala hima kanaatiin galumsii isaa sirrii ta'ullee akka jecha du'e jedhuu sana qama hundaaf hinfayyadu. Kanaaf, jecha boqate jedhurra du'e kan jedhu kun faayidaadhaan nicaala. Fayyadama dubbii keessatti jechoonni kun osoo walfakkataan ta'ee bakka walii bu'uu kan tajaajilaan ture. Garuu, odeeffannoo qorannoo kana irraa akka hubatamuutti, jechoonni kun adda addummaa kan qabaniidha. Kunis fayyadama dubbii keessatti waliin deeman, bakka walii kan bu'aanfi haala walfakkaatuu keessatti tajaajilu kan hindandeenyee waan ta'aniif. Kanaafuu, boqatefi du'en tokko mit. Hima "c" irratti fardi du'e kan jedhu fayyadama hawaasa biratti hiikni sirriidha. Akka odeeffannoo afgaaffiifi marii garee irraa argameetti akkuma afaan seera qabu jechoonni masoos

seera maataasaa qabu. Fardi du'e kan jedhu fayyadama fudhatama qabu ta'usaa ragaa odeeffannoon argameedha. Fardi boqate kan jedhu afaan dubbiiif barreeffamaa keessatti hinjiru. Kunis, kan agarsiisuu osoo dhugumaan jechoonni du'efi boqate jedhu hiika walfakkaatu qabatanii fardi boqate kan jedhu kun nitajaajila ture, kun kan hubachisuu jechoonni kun adda addummaa qabachuu isaaniiti. Yaada kanarraa wanti hubatamu jechoonni hiika masoo qaban waliin kan deeman ta'uu qaba.

Gama biraatiin, akka aadaatti daa'immaan lubbuun dhabamtuu, du'e yookaan boqate hinjedhamu. Sababni isaa, hawaasni keenya aadaa, safuufi duudhaa mataasaa qabaachuu agarsiisa. Kunis, nama guddaafi daa'ammaan gidduu haala kanaan garaagarummaan jiraachuu agarsiisaa. Jechoonni akka jalaa deebite, harkaa baatee jedhamaan fayyadama dubbii keessatti hawaasni itti gargaarama. Oromoon aadaa qabu safuu isaa eeguun itti yoo fayyadamuu haala naannoo isaa gidduu galeessa godhachuunidha. Kanarraa kan hubannu, garaagarummaan fayyadama dubbiirratti jirachuu isaati. Walumaagalatti, jechoonni masoo gaddaan walqabatan kun fayyadama dubbii afaan keessatti akkuma walfakkeenya qaban garaagarummaas qabaachuu kan danda'anidha. Du'e kan jedhu nama fi horiif nifayyadaa. Garuu, boqate kan jedhu ilma namaa qofaaf kan fayyadufi kabaja of keessaa kan qabudha.

4.2.5. Masoo Da'umsaan Walqabatu

Hiikni masoo da'umsaan walqabatu jechoota walfakkaataa kan da'umsa ibsuuf tajaajilaa of keessatti kan qabatuudha. Yaada kanarraa ka'uun hawaasni fayyadama keessatti jechoota hiika masoo kana qaban haala walfakkaatuun kan itti fayyadamanidha.

(6)

dhaluu/dahuu

Jechoonni lamaan kun fayyadama keessatti hiikaa walitti dhiyaatu qabu.” dhaluu” yookaan” dahuu” kan jedhu gochaan isaanii walfakkaata malee, garaagarummaa kan qabanidha. Akka aadaa oromoo Arsiitti jechi “dhaluu” jedhu kan tajaajilu horii

kanneen akka hoolaa, re'ee, fardafi kan kana fakkaatanidha. Kunis, kan agarsiisu jechi dhaluu jedhu kun tajaajila horii qofaaf kan kennuudha. Kanarraa kaa'uun, hawaasni jecha kana aadaa eeguun horii qofaaf itti fayyadama. Jechi “dahuu” jedhu garuu, ilma namaatiif fayyada. Kunis, aadaan walqabachuun seera hawaasa keessatti namni dahe jedhame hawaasa keessatti waan beekamuuf bakka hundatti fudhatamuumaa kan qabudha. Walfakkeenyi jechoota kan gama hiikaatiin gocha walfakkaatu agarsiisudha. Gochi kunis, ilmi dhalachuu dha.

4.3. Qaaccessa Jechoota Akka Hiika Masootti Tajaajilan

Jechoonni akka hiika masootti hawaasicha biratti tajaajila kennan funaanamuun faayidaafi haala fayyadamarratti hundaa'uun kan qaaceffamanidha.

(7)

dalagaa/hojii/hujii

Jechoonni “hojii”fi “dalagaa” jedhaman fayyadama dubbii afaanirratti walfakkeenya qabatanille, fayyadama barreeffama keessatti garaagarummaa qabu. Garaagarummaan kunis, haala isaan tajaajila itti kennanirratti hunda'a. Haalli fayyadama jechoota kanaa hiika irratti hundaa'uun garaagarummaa qaba. Jechoonni kun garee jechaa maqaa jalatti ramadamu. Haaluma kanaan gosoota masoo fayyadama jedhamuun beekamu. Oromoon Arsii jecha hojii jedhu hujii jedhuun itti fayyadama. Kunis, kan agarsiisu akka odeeffannoo irraa argameetti fayyadama keessatti dhamsaga bakka wal hajijjiramu malee hiikni yookaan ergaan isaan dabarsan walfakkeenya qaba. Yaada kana hubachuuf himoota armaan gadii ilaaluun barbaachisaadha.

a. Hojiin/hujiin mana barumsa keenyaa cimaadha.

b. Dalagaan mana barumsa keenyaa cimaadha.

Himoota ‘a’fi ‘b’ irraa akka hubannuutti jechi hojii/dalagaa jedhu fayyadama dubbii keessatti sadarkaan isaani walcaala. Hawaasni jechoota kana yoo fayyadamu hojiin mana barumsa keenyaa cimaadha yookaan dalagaan mana barumsa keenyaa cimaadha jechuun haala kanaan itti haafayyadamu hiikni isaa adda addummaa qabaachuu danda'a. “Hojii” kan jedhu wantoota baay'ee bakka tokkotti kan ofkeessatti qabatu

yoo ta’u “dalagaa” kan jedhu kun ammoo, wanta muraasa of keessatti kan. Oromoon Arsii jecha hojii jedhu kana fayyadama dubbii keessatti hujii jechuun itti fayyadama. Kunis, kan agarsiisuu mason kun loogaan walqabachuu kan mul’isuudha.

(8)

handarii/ makoodii

Jechoonni “handarii”fi “makoodii” jedhaman alatti tokko bakka adda addaatti hiika adda addaa qabdudha. Kunis, loogaan walqabachuun yeroo tokko handarii yeroo biroo ammoo, makoodii jechuun haalli itti yaaman nimul’ata. Haata’u malee, irraa caalaa Arsii biratti “handarii” jedhamuun beekkanti. Jechi handarii yookaan makoodii jedhu kun garee jechoota keessaa maqaa ta’ee, masoo loogaa jalatti ramadama. Garuu, akka odeeffannoo irraa argameetti handarii kan jedhu looga Arsiifi Baalee yoo ta’u, “makoodii” kan jedhu ammoo, looga lixaa Oromiyaa ofkeessaa kan qabudha. Loogni ammoo, garaagarummaa afaan tokko keessatti mul’atuu ta’uun isaa beekamadha. Kanaaf, jechoonni tokko tokko gama kanaan kan mul’atan nijiru jechudha.

(9)

gaarii/mishaa/dansaa

Masoon jecha gaarii jedhu mishaa/dansaa kan jedhudha. Hawaasni jechoota kana fayyadama keessatti bakka tokko haala tokko keessatti bifa walfakkaatuun kan itti fayyadamaniidha. Haaluma kanaan, gaarii yookaan mishaa yookaan dansaa jechuun afaan dubbii keessatti itti dhimma kan bahaniidha. Fakkeenya, jireenyi bara kanaa gaarii/mishaa/dansaadha. Hima kana keessatti gaarii, mishaa,dansaa jechoota hiika masoo loogaa waliif kan qabaniidha. Sababni isaas, hiika walitti dhiyaatu qabachuufi himicha keessatti adda addummaa hiikaa kan hinagarsifneedha. Hima armaan olii keessatti jechoota masoo kana yoo gargar baasnee hima itti aanu kana arganna.

- a. Jireenyi bara kanaa gaariidha
- b. Jireenyi bara kanaa mishaadha.

c. Jireenyi bara kanaa dansaadha.

Himoota a-c jiran irratti hiikni masoo gaarii/mishaa/dansaa jedhu haalli fayyadama isaa namaa namaatti garaagarummaa qaba. Jireenyi bara kanaa gaariidha kan jedhu, fayyadama dubbii keessatti namoota hedduu biratti fudhatama qaba. Jireenyi bara kanaa mishaadha himni jedhu haaluma walfakkaatuun irraa caalaa Arsii Suudee afaan dubbiitiin waliigaltee keessatti kan itti fayyadamaniidha. Jireenyi bara kanaa dansaadha kan jedhu ammoo, hanga tokko fayyadama keessatti yeroo tokko tokko kan mul'atuudha. Osoo jireenyi maal fakkaataa? Gaaffii jedhu gafannee deebiin arganuu, gaariidha yookaan mishaaa yookaan dansaadha kan jedhu ta'a jechuudha. Kanaaf, hiika masoo gaarii/mishaa/dansaa jedhu Oromoo Arsii aanaa Suudee biratti haala kanaan tajaajilarra kan ooludha. Faayidaan jechoonni kun hawaasa keessatti qabanis, afaan duubbi keessatti walfakkeenya qabatanillee, yeroo hunda hima hunda, nama hunda biratti walfakkaachuu waan hindandeenyeef adda addummaa qabaachuu danda'u. Gareen jechoota kanas maqibsii jedhama.

(1o)

Oduudurii /sheekkoo/durdurii

Haalli fayyadama jechoota kanaa tajaajila isaan kennanirratti hundaa'uun walfakkeenya yookaan walitti dhiyeenya kan qabudha malee, guutuun guututti tokko jechu hindandeenyu. Kunis, hawaasni hiika masoo yoo itti fayyadamu haalafi yeroo adda addaa keessatti bifa adda addaatiin kan dhimma itti bahaniidha. Fakkeenyaaf, oduundurii/sheekkoon/ durduriin sammuu namaa cimsa. Hima kana keessatti jechoonni waliif masoo ta'an kun hiika hariiroo waliin qabu malee tokko jechu hindandeenyu. Kunis, odeeffannoon hawaasa irraa argame akka ibsutti fayyadama dubbii keessatti haala kanaan fayyadamuun nidanda'ama garuu, jechoonni kun haala walfakkaatuun namoota hunda biratti waan hin beekamneef, irra caalaa hawaasni jecha "oduudurii" jedhu kan fayyadamudha. Sababni isaa afaan keessatti hawaasni keenya jecha kana dhimma itti bahu yeroo baay'ee waan ta'eefidha.

(11)

sardame/muddame/ariifate/jarjare

Jechoonni arfan fakkeenya 11ffaa kennaman kun fayyadamni isaanii hawaasa keessatti qaban walitti dhiheenya guddaa kan qabuudha. Hawaasichi yeroo afaaniitii fayyadamu afaan jechoota hiika walfakkii baay'ee qabaachuu akka qabeenyaatti ilaala. Kanaaf, jechoonni kun hawaasa keessatti tajaajila adda addaa qabaachuu danda'u. Tajaajilli kunis, galumsa adda addaa keessatti haala adda addaa keessatti faayidaa kan qabanidha. Gareen jechoota isaan ammoo, gochibsidha. Haaluma kanaan, jechoonni kun masoo fayyadamaa keessatti tajaajila irra kan oolaanidha. Sardame, muddame, ariifatefi jarjare jechoonni jedhaman fayyadama dubbii hawaasaa keessatti haala adda addaafi yeroo adda addaa keessatti faayidaa irraa oolu. Akka ragaalee afgaaffiifi marii garee irraa hubachuun danda'amutti, tajaajilli jechoota kanaa garaagarummaa akka qabudha. Garaagarummaan isaan kan mul'atu afaan bareeffamaafi hima adda addaa keessa yoo galaniidha. Kanaafuu, jechoota fakkeenya 11ffaa irratti kennaman hima adda addaa keessa galchuun hiika isaan waliin qaban fi garaagarummaa isaanii hubachuun nidanda'ama.

- a. Waan sardameef, deeme.
- b. Waan muddameef, deeme.
- c. Waan ariifateef, deeme.
- d. Waan jarjareef, deeme.

Hima "a" irratti jechi "sardame" jedhu kan ibsu hiikni isaa akkaataa hubannoo hawaasaatiin jecha daddaffii jedhuun walitti dhiyeenya qaba. Kunis, haala hubannoo hawasaatiin sardame kan jedhu waan ariifachiisaa yeroo gabaabaa gafaatu akka ta'edha, kanaaf, hawaasa biratti jechi kun fayyadama afaan bareeffama keessatti nama baay'ee biratti fudhatamni qaba gadaanaadha. Hima "b" irratti jechi "muddame" jedhu haalli fayyadama isaa hawaasa biratti jecha jarjaree jedhuun walitti dhiyeenya qaba. Kunis, hawaasni jecha kanaaf hiika dafee dafee jedhu kennuun itti fayyadamu. Jecha kan ilaalchisee hubannoon hawaasa bira jiru fayyadamni isaa afaan dubbiiidhaan

walii galuu keessatti namoonni kan dhima itti bahan malee akkaataa seera fayyadama afaaniitiin yookaan afaan bareeffama keessatti haala kanaaan hindhihaatu jechudha. Yaada kanarraa kan hubannu, afaan dubbiiifi afaan barreeffama fayyadama namoota gidduutti garaagarummaa akka qabudha.

Hima “c” irratti jechi “ariifate” jedhu haala fayyadamaatiin namoota hedduu biratti fudhatama qaba. Kunis, ariifate kan jedhu looga hunda biratti haala kanaan bakka hundatti kan itti muddamefi sardame jedhu caalaa akka fayyadama keessatti itti gargaaramanidha. Yaada kanarraa wanti hubatamuu jechoonni masoo walfakkeenya qaban jennu hima keessa yoo seenaan garaagarummaan isaanii kan mul’atudha. Kanaaf, jechi “ariifate” jedhu osoo fayyadamanii yaadni jedhu gaariidha. Hima “d” irratti jechi “jarjare” jedhu kan fayyaduuf waan akka deemsaa, hojii, barreeffamaa ibsu keessatti itti fayyadamna. Jarjare hiikni kun wantoota kana wajjiin kan deemu waan ta’eef, hawaasnis jechoota akkanaa kana keessatti itti fayyadama. Odeeffannon afgaaffiifi marii garee waa’ee fayyadama jecha kana ilaalchiisu akka ibsutti, jechi kun irraa caalaa deemsa wajjiin kan walqabatuudha jedhu. Walumaagalatti, jechoonni sardame, muddame, ariifatefi jarjare jedhaman dubbiiirratti walfakkaatu garuu, fayyadama adda addaa keessatti garaagarummaa guddaa kan qabanidha.

(12)

angoo/taayitaa

Fayyadamni hiika masoo angoo/taayitaa jedhu kun galumsa adda addaa keessatti adda addummaa qaba. Kunis, angoo (power) taayitaa (position) kan jedhudha. Hawaasni jecha kana hiika yoo kennan irra gubbaa walfakkeenya qabatanillee garaagarummaa akka gidduu jechoota kana jiru kan beekamuudha. Garaagarummaan kunis, fayyadama dubbiiirrattidha. “Angoo” yero jedhamu nama sadarkaa gaarii irra jiru, nama bakka gaarii jiru, nama sadarka barumsaa gaarii qabufi kan kana fakkaatan ibsuuf kan itti fayyadamanidha. Jechi “taayitaa” jedhu iddoo gaarii irra nama jiru, hojiilee olaano irra nama jirufi kan kana fakkaatan kan ibsudha. Jechoonni kun lamaan wanti walfakkeessuu fayyadama dubbii afaanii qofadha. Fayyadamni dubbii

qofti afaan barreeffama bakka waan hinbuuneef irra caalaa kan mul'atu garaagarummaa isaan qabanidha. Garaagarummaan kunis, kan mul'atu tajaajila hawaasa biratti qabaniin. Oddeeffannoon hirmaattoota qorannichaa irraa argame akka ibsutti, jechoonni kun masoo fayyadama dubbii akka taaniifi gareen jechoota kanas maqaa akka ta'edha. Walumaagalatti, jechoonni kun lamaan walitti dhiyeenya qabu malee guutuun guututti tokko jechuun itti fayyadamuu hindandeenyu jechudha.

(13)

warabeessa/hobolaa

Maqaan “warabeessa” jedhu bakka adda addaatti hiika adda addaa kan qabudha. Kana jechuun namoonni yeroo maqaa kana itti fayyadaman warabeessa yookaan hobolaa jechu waan danda'aniifidha. Haaluma fayyadama irraa hubachuun danda'amutti warabeessafi hobolaa kan jedhu kun fayyadama keessatti garaagarummaa qabaachuu nidanda'a. Kunis, warabeessa kan jedhu isa boola keessa galuu, kan nama nyaatuu kan bakka bu'uudha. Garuu, hoboolaa yeroo jennu hiika biraas qabaachuu danda'a. Akka ummanni naannoo qorannoon adeemsifamee kun jedhanitti jechi “hoboolaa” jedhu nama nyaatee hin qufnee bakka bu'a. Bakka tokko tokkotti jechi kun lamaan haala walfakkaatuun yeroon itti fayyadaman jiratuuyyuu Arsii biratti kan beekamuu jecha warabeessa jedhudha. Akka waliigaalatti, hiikn warabeessa yookaan hobolaa jedhu gosoota masoo keessa masoo loogaatiin kan walqabatudha. Sababni isaas, bakka adda addaatti maqaa adda addaa qabaachuu isaa ta'usaa kan hubanuudha.

(14)

nyaata/soorata

Jechoonni ‘nyaata’ yookaan ‘soorata’ jedhaman haalli fayyadama isaani walitti dhiyeenya guddaa kan qabudha. Walitti dhufeenyi kunis fayyadama dubbii keessatti haala jechoonni sitti tajaajila irra oolan kan ilaaludha. Kanaaf, hawaasni hiika masoo kana lamaan haala walfakkeenya qabu keessatti akka itti fayyadamuu hubachuun nidanda'ama. Yaada kana caalaatti hubachuuf hima cuukkoon gosoota nyaataa

/soorataa keessaa isa tokkodha. Hima kana keessatti nyaata /soorata fayyadama afaan dubbii keessatti bakka walii bu'uun tajaajila kennu nidanda'a. Kanaaf, cuukkoon gosa nyaatati yookaan cuukkoon gosa sooratati jechuun fayyadamuun nidanda'ama. Haaluma walfakkatuun jechoonni nyaata/soorata fayyadama keessatti adda addummaa hiikaa fiduu nidanda'u. Yaada kana hubachuuf himoota armaan gadii ilaaluun barbaachisaadha. Kunis,

a. Mana nyaataa Afran qalloo

b. Mana soorataa Afran qalloo

Himoota kanarraa akka hubanuutti haalli fayyadama jechoota kanaa sadarkaan isaa hawaasa biratti fudhatama qaba. Kunis, afaan dubbii fayyadama barreeffamaa keessatti yoo ilaalle, mana nyaataa kan jedhu hawaasni sirnaan kan itti fayyadamanidha. Hubannoon hawaasa bira jiruus, kan ibsu yaada kana dhugaa baha. Hawaasni fayyadama afaan barreeffama keessatti mana nyaataa jedha malee mana soorataa hinjedhu. Kanaaf, haala fayyadamaatiin mana nyaataa Afran qalloo kan jedhu fayyadama sirrii yoo ta'u, mana soorataa Afran qalloo kan jedhu ammoo, haala ijaarsa seerlugaatiin sirri haata'u malee haala fayyadama afaan dubbii barreeffamaatiin hawaasa keenya biratti fudhatama hinqabu. Hima “b” irraa wanti hutamuu sooratafi nyaata kan jedhu dubbii afaaniirratti walitti dhiyeenya qaba. Nyaata naaf kenni yookaan soorata naaf kenni kun hawaasa keessatti kan jedhamudha. Garuu, mana soorataa kan jedhu kun afaan dubbii barreeffama keessatti haalli hawaasa biratti ittiin fudhatamu gadaanadha. Kunis, namni tokko osoo mana daldalaa irratti mana nyaataa jedhuu dhiisee osoo mana soorata jedhee barreeffatee haalli hawaasa keessatti ittiin hubatamu nama namatti garaagarummaa qabaachuu danda'a. Kanaaf, mana nyaataa kan jedhu kun fayyadama sirriidha. Walumaagalatti, jechoonni nyaatafi soorata jedhaman fayyadama dubbii keessatti garaagarummaa kan qabanifii gareen jecha isaanii maqaa yoo ta'u, masoo fayyadama jalatti jechoota ramadamaniidha.

(15)

daree/ kutaa /gola

Fakkeenya kana keessatti jechoonni kun haalli isaan ittin tajaajila kennan irraa caalaa mana barumsa keessatti faayidaa irra kan oolaniidha. Kunis, haalli walfakkii jechoota kana guuttuman guututti tokko ta'u yoo baatanille haala fayyadama keessatti walitti dhufeenya guddaa kan qabaniidha. Fakkeenyaaf, Tolaan daree /kuta /gola shanaffaa barata. Hima kana keessatti haalli jechoonni daree / kutaa /gola jedhan kun itti tajaajilan walfakkeenya qaba. Kanaafuu, Tolaan daree shanaffa barata, Tolaan kutaa shanaffaa barata yookaan Tolaan gola shanaffaa barata jechuun afaan dubbii keessatti haala kanaan itti fayyadamuun nidanda'ama. Garuu, akka hima kanatti walfakeenya qabatanillee jechoonni kun guutuun guututti tokko jechuu hindandeenyu. Sababni isaas, hawaasni keenya hiika isaanii kallatti birootiin itti fayyadamu waan danda'afidha. Irra caalaa namoota baay'ee biratti fudhatama kan qabu jecha kutaa jedhudha. Hawaasni garuu afaan dubbii keessatti altokko hima tokko keessatti fayyadamuun kun jechoota kan waan walfakkeessuu mit. Oddeeffannoon argame akka ibsutti, jechi daree jedhu kan fayyadamnu mana barnoonni keessatti gaggeefamu sana yoo ta'u, kutaa kan jedhu ammoo, lakkofsaan wanta baratu sana, fakkeenya 4,5 jechu dandeenya. Gola kan jedhu ammoo, mana keessaa isa gara oli yookaan iddoo dhoksaa mana keessa jirudha. Walumaagalatti, jechoonni daree, kutaafi gola jedhaman garee jecha maqaa jalatti kan ramadamufi masoo fayyadama keessaa isaan tokkodha.

(16)

nageenya /tasgabbii

Hiikni walfakkii kun hanga tokko fayyadama keessatti hariiroo waliin jechoota qabaniidha. Kunis, galumsa walfakkaatu keessatti haalli jechoota kana hiika walfakatuun yeroon itti fayyadaman nijira. Kanaaf, hima nageenyi / tasgabbii bara kana gaariidha, jedhu keessatti jechoonni nageenyafi tasgabbii jedhaman hima kana keessatti bakka walii bu'uun hiika walfakkaatu dabarsuu kan danda'aniidha. Kanaaf, nageenyifi tasgabbii keessatti hiika walitti dhiyaatu jechoota qabanidha. Nageenya

yeroo jennu, rakkoon hinjiru hiika jedhu ofkeessaa qaba. Tasgabbii kan jennu immooo, dhimma yeroo irratti haallii gaariin jiraachuun kan agarsisudha. Hima armaan oli keessattis jechoonni nageenyafi tasgabbii jedhu akkuma hariiroo waliin qaban garaagarumaas niqabu. Garaagarummaan kunis, hiika adda isaan godhu qabaachuu isaati. Fakkeenyaaf, namni tokko osoo rakkoon tokko irra gahee, namni isa gorsu tasgabba'i jedhan, malee nageenya godhuu hinjedhuun. Kanarraa wanti hubatamu jechoonni kun fayyadama dubbii keessatti garaagarummaa qabaachuu kan agarsiisudha. Walumaagalatti, jechoonni nageenyafi tasgabbii jedhaman garee jechootaa maqaafi hiika masoo fayyadama jalatti ramadamu.

(17)

ajaa'iba/dinqii

Ajaa'ibafi dinqiin waan tokko raajjeeffachuuf hima tokko keessa galuun tajaajila kennu nidanda'u. Kanaaf, hima hojiin bara kanaa nama ajaa'iba / dinqaa jedhu keessatti jechoonni ajaa'ibafi dinqii jedhaman kun waliif fayyadama dubbii irratti hiika masoo yookaan hiika walfakkii qabaachuu danda'u. Garuu, guutuun guutuutti jechoonni kun tokkos jechuun hindanda'amu. Garaagarummaas qabaachuu nidanda'u. Garaagarummaan kunis, haala fayyadamaafi hiika hawaasa keessatti qaburratti kan hunda'udha. Hawaasni jechi ajaa'iba jedhuuf hiika raajii jedhus kennuun itti fayyadama. Dinqiin ammoo, wanta human olii tokko yoo hojjetan dinqiidha jedhuun. Kunis, garaagarummaa gidduu isaanii jiru kan agarsiisudha. Kanarraa kan ka'e, ajaa'ibafi dinqiin galumsa adda addaa keessatti hiika masoo waliin ta'uusaa kan hubachiisudha. Hubannoon fayyadama jechoota kanaa ilaalchisee hirmaattotaa qorannichaa bira jiru jechoonni ajaa'ibafi dinqii jedhaman tajaajilli isaanii adda addummaa akka qabudha. Walumaagalatti, fayyadama jechoota ajaa'ibafi dinqii jedhamanii nama namatti garaagarummaa kan qabaniifi masoo fayyadama jalatti jechoota fayyadamanidha.

(18)

daaraa/dhukkee

Daaraafi dhukeen fayyadama keessatti hallii waliif masoo itti ta'anii tajaajila hawaasa keessatti kennanirrattidha. Hawaasni jecha “daaraa”fi “dhukkee” jedhu kana yeroo fayyadamu haala adda addaatiin ta'uu danda'a. Kunis, akkuma walfakkeenya qaban garaagarummaa qabachu danda'u. walfakkeenyi isaanii fayyadama dubbii afaanirratti yoo ta'u, garaagarummaan ammoo, eergaa isaan dabarsan irrattidha. Daaraa yeroo jennu, kan lafaa ka'u, kan cilee gubate manaa baasaanii gatan fa'a bakka bu'a. Dhukkee yeroo jennu, haaluma kanaan yoo karaa deeman lafarraa namatti ka'u sana kan ibsudha. Kanaaf, hawaasni jechoota kan garaagarummaa isaanii hubaachuun galumsa barbaachisu keessatti kan itti fayyadamu danda'anidha. Oddeffannoon qorannoo kanaarra argame akka ibsutti, jechoonni kun fayyadama afaan dubbii qofa irratti walfakkeenya qabatanillee irraa caalaa garaagarummaan isaanii kan caaluudha. Kunis, kan hubachiisu hiikni masoo kun hawaasa biratti haalli fudhatama isaa akkuma armaan oliiti ibsame garaagarummaa kan qabudha. Kanaafuu, jechoonni masoo akkuma irra gubbaa walfakkeenya qaban gara caaluu garuu, garaagarummaa qabujechudha. Walumaagalatti, jechoonni kun gosoota masoo keessaa fayyadama jalatti kan ramadamanidha.

(19)

bolaalee/kofoo

Jecha “bolaalee” jedhuuf hiika masoo kan ta'u” kofoodha”. Kanaaf, bolaaleefi kofoon waliif masoo ta'u jechudha. Hima bolaalee/kofoo kana meeqan bittee? Jedhu keessatti jechi bolaalee yookaan kofoo jedhu fayyadamni isaa hawaasa keessatti uffata namaa kan bakka bu'uu waan ta'eef akka himicha kanatti hiikni isaanii walfakkeenya kan qabudha. Jechi “bulaalee” jedhu kun irra caalaa naanoo Arsiitti kan beekamudha. Hiikni jechi kun ibsu gosa uffata kan bakka birooti kofoo jedhamu sana kan bakka bu'udha. Kanaafuu, akka afgaaffiifi mariigaree irraa hubatameetti bolaalee kan jedhu kun naannoo Arsii qofa keessatti beekamuu isaati. Kofoon ammoo, bakka hedduutti

nama baay'ee biratti kan beekamudha. Gareen jechoonni kun jalatti ramadamaan maqaafi masoo isaanii immoo, looga ta'a jechudha.

(20)

baarbaaduu/soquu

Jechi” baarbaaduu”fi “soquu” jedhu kun irra caalaa Arsii keessatti kan beekamuudha. Kunis, namoonni fayyadama dubbii keessatti jechoota kana haalli bakka walijijjiruun osoo adda addummaa hiikaa hinfidne itti fayyadamuu kan danda'aniidha Fakkeenyaaf, maal baarbaaduu /soquu dhuftee? Hima jedhu keessatti jechoonni kun lamaan fayyadamni isaan hawaasa keessatti qaban walfakkeenya guddaa kan qabudha. Jechoota kana haala kanaan yoo fayyadamne maal baarbaaduu dhuftee? Yookaan maal soquu dhuftee? Jechuun fayyadamuun nidanda'ama. Jechi “soquu” jedhu kun maddisaa Afaan oromoo ta'ee baay'inaan Arsii keessatti kan dubbatamuudha. Kanaafuu, jechoonni kun lamaan haallii isaan hawaasa keessatti itti tajaajilan akka odeeffannoon argameetti hiikni isaanii walfakeenya qaba. Garuu, fayyadama dubbii keessattifi hiika gama fayyadama barreeffamatiin jiruun yoo ilaalee jechoonni kun garaagarummaa kan qabaniidha. Garaagarummaan kunis, baarbaaduufi soquu kan jedhu waliin deemuu dhabudha. Walumaagalatti, walitti dhiheenya akkuma qaban garaagarummaas jechoota qabanidha.

(21)

subii/barraaqa

Jechoonni kun faayidaa adda addaa qabu. Faayidaan kunis, fayyadamaan walqabatee dhimma adda addaatiif oola. Hawaasni keenya fayyadama keessatti jechoota kana bakka tokkooti fayyadamu nidanda'a. Hima subii/barraaqa koottu, jedhu keessatti jechoonni waliif masoo ta'an kun hiika walfakkaatu walitti dhiyaatu kan qabanidha. Kunis, haalli fayyadama jechoota kanaa hima kana keessatti walfakkeenya guddaa kan qabuudha. Garuu, wanti hubatamuu qabu jechoonni masoo guutuun guututti walfakkaatan jechuun rakkisaadha. Sababni isaa, hima adda addaa keessa yoo galchinuu hiika adda addaa kennu waan danda'anifidha.”Subii” jechi jedhufi”

barraqa” jechi jedhu wanti isaan walfakkeessuu yeroo gara ganamaatti dhihaatu ibsuu yookaan agarsiisuu isaaniiti. Garaagarummaan isaanii ammoo, afaan barreeffama keessatti haala tajaajjala irraa itti oolaniidha. Oddeeffannoon argame akka ibsutti, fayyadamni jechoota kanaa irra caalaa walfakkeenya akka qaban kan hubachiisuudha.

(22)

deemsa/imala

Deemsifi imalli galumsa walfakkaatu keessatti hiika masoo jechooa waliif ta’aniidha. Gareen jechoota kanas maqaa yoo ta’u fayyadama keessatti hawaasni akka waan walfakeenya qabaniiti itti hafayyadamu malee irra caalaa garaagarummaa isaanii kan caaluudha. Haalli fayyadama jechoota kanaa hawaasa keessatti deemsa yookaan imala jechuun iddoo jiraniis gara iddoo birootii sochii taasisuu jechudha. Hima Boonaan deemsa /imala waggaa lamaatiin booda Ameerikaa gahe, jedhu keessatti jechoonni deemsafi imala jedhaman waliin kan deemaniidha. Kanaafuu, akka hima kanaatti jechoonni kun walfakkeenya qabu jechudha. Garuu, haala kanaan himoota hunda keessatti walfakkeenya qabachuu hindanda’an, Sababni isaa, haala walfakkatuun hiika walfakkatu kennuu dhiisuu kan danda’an waan ta’efidha. Walumaagalatti, haalli fayyadama jechoota kanaa garaagarummaa qabaachuu isaa oddeeffannoo argame irraa kan hubatamuudha.

(23)

kijiba/dhara/soba

Jechoonni kun sadan fayyadama keessatti hawaasni dhimma adda addaatiif itti fayyadama. Kunis, afaan namni irra caalaa ittiin walii galuu afaan barreeffama waan ta’eef jechoonni kun haala kanaan hima adda addaa keessa yoo galan garaagarummaa qabaachuu danda’u. Kun kan agarsiisu jechoonni masoo baay’een isaanii hima keessatti adda addummaan isaan kan mul’atu waan ta’efiidha. Kijiba, dharafi soba jedhu dubbii afaaniitiin walfakkaata. Garuu, fayyadaman garagara. Walitti dhufeenyafi garaagarummaa jechoota kanaa hubachuuf himoota armaan gadii ilaaluun barbaachisaadha.

- a. Tolaan kijiba jaalata.
- b. Tolaan dhara jaalata.
- c. Tolaan soba jaalata.

Hima”a” irratti jechi “kijiba” jedhu hawaasa biratti fudhatama qaba. Kunis, dubbii keessatti akkaataa fayyadama hima kanaatiin jechi kun himicha ibsu waan danda’uuf jechoota hunda yookaan dharafi soba caalaa hawaasichi sirritti itti fayyadamu kan hubachisuudha. Oddeeffannoo ragaa irraa argame akka ibsutti, jechi kun kan fayyaduuf wantoota faallaa haqaa ta’an ibsuuf kan tajaajiludha. Kanaaf, hubannoon jecha kanarra argame masoo fayyadamaatiin walqabatee gareen jecha isaa maqaa akka ta’edha. Hima “b” irratti jechi “dhara” jedhu waan sirrii hintaane ibsuuf hiika tajaajiludha. Kanaaf, hawaasni jecha kana jecha kijiba jedhuun walbira yoo qabu haalli fayyadama isaa kan kijiba jedhu gadi ta’u agarsiisa. Gareen jecha dhara jedhu maqaafi masoon isaa fayyadama ta’a jechudha. Hima “c” irratti jechi “soba” jedhu akkuma jechoota kijibafi dharaa hiika mataasaa qaba. Sobni faallaa jecha dhugaa jedhuuti. Kunis, hiika kana wanti adda isa taasisu afaan mana barumsa keessatti hojii irra oolu isaati. Kanaafuu, jechi akka oddeeffannoon afgaaffii ibsutti dirree mana barumsaa keessatti dhimma itti ba’amuu isaati jechuun nidanda’ama. Walumaagalatti, ragaa oddeeffannoon argame bu’uura godhachuun akka hubachuun danda’amutti, jechoonni kun dubbii irratti hariiroo wajjiin kan qaban yoo ta’u, fayyadama hima adda adda keessatti garuu, garaagarummaa kan qabanidha.

(24)

dawaa/qoricha

Jechoonni kana Godina Arsiitti hawaasni yommuu itti fayyadaman akkaataa garagaraatiin. “Dawaa” jechuun wanta dhibee adda addaaf oolu yoo ta’u, yeroo baay’ee hubannaan hawaasaa akka qoricha aadaa godhanii kan itti fayyadamaniidha. Namoonni dawaa kennanis yeroo baay’ee bakka murtaa’aa kan jiraataniifi kan kennamus, kan akka hidda biqiltootaafi kan kana fakkataniidha. “Qorichi” akaakuu

dawaa ta'ee bifa ammayyaatiin namoota barataniin kan kennamu yoo ta'u, akkaataan itti fayyadama isaas qajeelfama barreeffamaa waliin kan kennamudha. Yaada kana hubachuuf hima armaan gadii haa ilaalu.

- a. Mana Dawaa Beeyiladaa Dr. Gurmeessaa.
- b. Mana Qoricha Beeyiladaa Dr. Gurmeessaa.

Himoota kana keessatti jechi “dawaa” jedhu beeyilada wajjiin hindeemu kanaaf, fayyadama keessatti mana dawaa beeyiladaa hinjedhamu. Hima ‘b’ irratti mana “qoricha” beeyiladaa kan jedhu haalli fayyadama isaa hawaasa keessatti sirridha. Kanaaf, fayyadama dubbiifi barreeffama keessatti mana qorichaa jechuun kan itti fayyadamaniidha. Akka waliigalatti, fakkeenya kanarraa wanti hubachuu dandeenyu jechi dawaa jedhufi qoricha jedhu fayyadama keessatti hiika adda addaa qabaachuudha. Kanaafuu, jecha kana fakkaatu yoo fayyadamnu seera afaaniis eegaa deemuun barbaachisaadha

(25)

dhaamsa/ergaa

Dhaamsi yookaan ergaan qabiyyee walfakkaatu keessatti faayidaa irra oolu kan danda'aniidha. Kunis, fayyadama afaanii kan ilaalu ta'ee jechoonni dhaamsa yookaan ergaa jedhamaan hawaasa biratti hiika walfakkii jechoota qabaniidha. Walfakkiin kunis kan hiikaatti malee kan kan uunkaati mit. Kanaaf, jechoota kana hima keessatti yaada walfakkaatu dabarsuun nidanda'ama.

- a. Dhaamsi asoosama Kuusaa Gadoo maali?
- b. Ergaan asoosama Kuusaa Gadoo maali?

Himoota kana laman keessatti hiikni dhaamsafi ergaa jedhu walitti dhufeenya qaba. Kunis, fayyadama keessatti haala kanaan yoo ta'eeyyuu, hima birafi afaan barreeffama keessatti garaagarummaa qabaachuu danda'a. Kanaafuu, hiikni jecha dhaamsa jedhufi hiikni jecha ergaa jedhu akka hima armaan olii kanatti walitti

dhiheenya guddaa qaba. Walumaagalatti, dhaamsifi ergaan waliif masoo kan ta'aniifi tajaajila adda addaa jechoota kennanidha.

(26)

gargaarsa/deeggaarsa

Jechoonni kun fayyadama hawaasaa biratti walitti dhufeenyaa guddaa kan qabanidha. Kunis, hiikni isaa hariiroo qabaachuu agarsiisuudha. Hiikni isaan waliin qaban kun fayyadama jechoonni kun hawaasa keessatti qabanirratti kan hundaa'udha. Yeroo jecha gargaarsa yookaan deeggaarsa jedhu fayyadamnu walitti dhufeenya isaani hubachuun barbaachisaadha. Hima Gargaarsi /deeggaarsi mootummaan mana barumsaatiif godhu gaariidha, jedhu keessatti jechoonni walfakkii kun kan ibsan gargaarsifi deeggaarsi walitti dhufeenya hiika qabaachuu himicharraa hubachuun nidanda'ama. Fayyadamni isaan hawaasa biratti qabanis, akka hubannoo hawaasa bira jirutti, akkuma walfakkeenya qaban garaagarummaas kan qabanidha. Garaagarummaan isaanii hima biro keessa osoo galchinee hiika wal hinfakkeenya hin qabne kennu danda'u isaati. Kanaafuu, fayyadama dubbiirratti jechoonni kun garee maqaa jalatti kan ramadamaniifi masoo fayyadamaa ta'uu nidanda'u jechudha. Walumaagalatti, jechoonni gargaarsafi deeggaarsa jedhaman waliif masoo yoo ta'an fayyadama keessatti garuu, garaagarummaa hiika qabaachuu akka danda'an odeeffannoo irraa hubachuun kan danda'ameedha.

(27)

mamii/shakkii

Fayyadama dubbii keessatti hawaasni keenya yeroo jechoota kana hiika walfakkii keessatti fayyadaman jechoota mul'ataniidha. Kunis, 'shakkii' yookaan "mamii" namni waan tokko irratti qabu ibsuuf kan tajaajilaniidha. Hima Bara kana roobni gahan jiraachuusaa smamii /shakkii qaba, jedhu keessatti jechoonni kun laman haala hima kanaatiin hiika walitti dhiyaatu kan qabaniidha. Kunis, jechi mamiifi shakii jedhu walitti dhufeenyi isaanii hiika fayyadama dubbiirrattidha. Odeeffannoon waa'ee fayyadama jechoota kanaa akka ibsuutti, hariiroon jechoonni kun waliin qaban

akkuma walfakkeenya jiru garaagarummaan isaan gidduu jirachuu akka danda'udha. Kanaarra wanti hubatamu jechoonni kun hiika adda addaa barreeffamafi hima adda addaa keessa yoo seenaan qabaachuu isaati. Yaada kana hubachuuf hima armaan gadii ilaaluun barbaachisaadha.

- a. Caaltuun gaaffilee qormaata kaleessaa irratti mamii qabdi.
- b. Caaltuun gaaffilee qormaata kaleessaa irratti shakkii qabdi.

Hima “a” irratti jechi mamii jedhu akkaataa galumsa himaatiin ijaarsi isaa sirrii yoo ta'eyyuu gama hiikaatiin namoota tokko tokko biratti qixa walfakkaatuun fudhatama hinqabu. Kunis, jechii mamii jedhu odeeffannoo irraa hubachuun akka danda'ameetti, hiikni isaa ofitti amanuu dhabuu hiika jedhu ofkeessaa qaba. Hima “b” irratti, jechi shakkii jedhu haallii fayyadama inni hawaasa keessatti qabuun yoo ilaallu irraa caalaa hawaasni kan itti fayyadamudha. Sabababni isaa, bakka baay'eetti akka qorannoon kun ibsutti, mamii jechurra shakkii kan jedhu kun fudhatama qabaachuu isaati. Walumaagalatti, jechoonni kun fayyadama dubbii irratti walfakkeenya akkuma qaban garaagarummaas kan qabanidha. Garaagarummaan kunis hima keessatti kan mul'atudha.

(28)

carraaqqii/tattaaffii

Hiikni masoo jecha carraaqqii jedhu tattaaffii kan jedhu ta'a. Kunis jechoonni kun fayyadama keessatti haalli isaan bakka waljijjiruun ergaa tokko dabarsuu danda'an waan ta'eefidha. Kanaaf, altokko carraaqqii jechuun yeroo biraa ammoo, tattaaffii jechuun itti fayyadamuun kan danda'amuudha. Hima obbo Lammaan carraaqqii /tattaaffii cimaa gochuun hiyyummaa keessaa bahe, jedhu keessatti carraaqqii cimaa gochuun hiyyummaa keessaa bahe yookaan tattaaffii cimaa gochuun hiyyummaa keessaa bahe, jechuun haala kanaan fayyadamuun kan danda'amudha. Kanaaf jechoonni kun fayyadama dubbii keessatti hawaasni haala tokkoon kan itti fayyadamuu kan danda'aniidha. Garuu, jechoota kana osoo hima biroo keessatti fayyadamne garaagarummaa qabaachuu danda'a. Kunis, fayyadama dubbii keessatti

hiika walfakkaatu akkuma qaban garaagarummaan isaanii kan jirudha. Kanaafuu, carraaqqiifi tattaaffi kan jedhu hiika dubbii keessatti adda addummaa qabachuu odeeffannoo irraa kan hubatamudha.

(29)

midhaagina/bareedina

Ummanni Oromoo Arsii midhaaginafi bareedina kan jedhu haala adda addaa keessatti kan itti fayyadamaniidha. Kana jechuun, jechi bareedina yookaan midhaagina jedhu kun adda addummaa hiika fayyadama keessatti qabaachuu danda'a. Hawaasni keenya yoo fayyadamu hiika walfakkii keessatti altokko midhaagina yoo jedhe fayyadame, yeroo biroo ammoo, bareedina jechuun hima keessatti fayyadamu nidanda'a. Yaada kana caalmaatti hubachuuf hima armaan gadii ilaaluun barbaachisaadha.

- a. Midhaaginni Boontuu nama harkisa.
- b. Bareedinni Boontuu nama harkisa

Himoota 'a' fi 'b' irratti jechoonni midhaaginafi bareedina jedhaman Boontuun nama akkamii akka taatee kan ibsanidha. Kanaaf, hawaasni akkaataa himoota armaan olii kan bu'uura godhachuun jechoota masoo kana fayyadama adda addaa keessatti kan itti fayyadamanidha. Jechoonni kunis, haaluma kanaan hima adda addaa keessatti faayidaa irra kan oolanidha. Hima midhaaginni /bareedinni Boontuu nama harkisa, jedhu keessatti jechoonni kun wanti isaan ibsan Boontuun naatoo qabaachuu ishee yookaan bareedina addaa qabaachuu ishee kan agarsiisanidha. Garuu, midhaagina yoo jennu kan ofiin namni oftolchu yoo ibsu, bareedina kan jedhu kun ammoo, uumamaan kan jiru tokko kan ibsudha. Walumaagalatti, jechoonni kun walitti dhufeenya guddaa kan qabanif, hawaasichi yoo fayyadamu hiikni isaan qaban kan walitti dhiyaatu ta'uusaa hubachuudhaan.

(30)

badhee/handaraa

Jechoonni “badhee”fi “handaraa” jedhaman irraa caalaa Godina Arsii Aanaa Suudee keessatti kan dabbatamaniidha. Badheefi handaraa kan jedhu kun akka hawaasa naannoo kanatti ibsi isaa lafa bal’aa kan agarsiisudha. Fakkeenyaaf, loon obbo Badhaasoo yeroo baay’ee badhee /handaraa keessa oola, hima kana keessatti badheefi handaraa waliif jechoota masooti. Kanaaf, fayyadama dubbii keessatti haala kanaan hawaasni keenya itti fayyadamu nidanda’a. Haaluma kanaan hima armaan kana keessaa jechoota masoo kana yoo gargar baafnee hima armaan gadii kana arganna. Kunis,

- a. Loon obbo Badhaasoo yeroo baay’ee badhee oola.
- b. Loon obbo Badhaasoo yeroo baay’ee handaraa oola.

Himoota kana keessatti jechoonni badheefi handaraa jedhaman kun haalli fayyadama isaani hawaasa keessatti walfakkeenya guddaa kan qabudha. Kanaaf, loon badhee oola, yookaan loon handaraa oola jechuun nidamda’ama. Jechoonni kunis, walfakeenyi isaan akka himoota armaan olitti kenname kanatti hata’uu malee, jechoonni kun guutuun guututti walfafakkeenya qaban jechuun rakkisadha. Sababni isaa, afaan barreeffamaa keessatti badheefi handaraa kan jedhu hiika bakka walii bu’uu qabaachuu dhiisuu danda’u yookaan looga biroo keessatti hiika biroo qabaachuu danda’u jechudha. Kanarra kan hubannu hiikn masoo faayidaan isaa kan hubatamu hima keessa galchuun akkaataa hawaasn itti fayyadamu hubachuun kan danda’amudha.

(31)

balbala/hulaa

Jechoonni balbala /hulaa jedhu hiika waliif masoo qabaachuu kan dand’anidha.. Hiikni jechoota kanaas, masoo kan isaan taasisuu fayyadama dubbii afaanii keessattidha. kunis, fayyadama dubbii walitti dhiyaatu keessatti tajaajila irra oolu

nidanda’u jechudha. Balbala sana bani, yookaan hulaa bani jechuun itti fayyadamuun kan danda’amuudha. Garuu, hiikni jecha balbalafi hulaa jedhuu walitti dhiyaata malee tokko ta’uu hin danda’u. Sababni isaa, fayyadama keessatti hiika garagaraa kannuu waan danda’anifidha. Kanaaf, jechoonni kun fayyadama keessatti haalli hawaasni itti dhimma bahu garaagarummaa qabaachuu danda’a. Hariiroo jechoota kanaa hubachuuf, jecha balbalafi hulaa jedhu hima keessa galchuun ilaaluun nidadnda’ama.

- a. Manni obbo Jiraataa balbala hinqabu.
- b. Manni obbo Jiraataa hulaa hinqabu.

Hima “a” irratti jechi “balbala” jedhu kan agarsiisuu qaama manaa kan banamuufi cufamuu danda’uu yoo ta’u. Hiikni hawaasa biratti jechi kun qabu fayyadama dubbiirratti hunda’uun mannichi balbala ittiin seenaaniifi ittiin bahan dhabuusaa kan agarsiisuu yoo ta’u. Hima “b” irratti jechi “hulaa” jedhu hiikni hawaasa biratti qabu qaama mana xiqqaa yookaan qaawa xiqqoo kan qabu ta’uu agarsiisuufidha. Walumaagalatti, jechi balbalafi hulaa jedhu gareen jecha isaa maqaa yoo ta’u, masoo loogafi fayyadama dubbii walmakuun kan itti gargaramanidha

(32)

mala/tooftaa

Hawaasni jechoota kana yoo itti fayyadamu galumsa walfakkaatu keessatti hiika walfakkii qabu kennudhaan, kunis hiikni fakkii yookaan masoo mala jedhuu tooftaa kan jedhu ta’a. Malafi tooftaan hima tokko keessa waliin galanii hiika walfakkaatu haalli ittin argatan nijira.

- a. Ifaan nama mala jireenyaa beekuudha.
- b. Ifaan nama tooftaa jireenyaa beekuudha.

Himoota armaan olii keessatti malafi tooftaa kan jedhu galumsa kana keessatti waliif hiika ta’u; hiikni kunis, fayyadama dubbii keessatti namoonni haala hima armaan olitti kanname kanaan itti fayyadamu kan danda’aniidha. Hiikn kun guutuun guututti

tokko ta'u yoo baates fayyadama keessatti walitti dhufeenya guddaa kan qabudha. Jechoonni Afaan Oromoo keessa jiran fayyadama dubbii irratti hedduun isaanii walfakkaatoodha. Sabaabni isaa lammii Oromootiin kan argamaniidha. Fakkeenyaaf hima Tolaan malan bishaan waddaa jedhufi Tolaan tooftaa nama amansiisuun qaba jedu fudhannee yoo ilaalle hiikni isaan galumsa kana keessatti kennan garaagarummaa qaba. Hima duraa irratti malan kan jedhu hiikni isaa osoo hin muffin, osoo hin aariin kan hojii isaatti kan gammaduu jechuudha. Hima itti aanu irratti tooftaan kan jedhu hiikni isaa humnaan osoo hin taanee beekumsa isaatti fayyadamee kan amansiisuu jechuudha. Kanaafuu, jechoonni heedduun gubbaa isaa yeroo ilaaluu tokko fakkaatu garuu, lafee /dhuka isaa beekuun baay'ee barbaachiisaadha. Haaluma kanaan himoota Abbaan ilma ofii malan itti fayyadama jedhufi Abdiin jaallalle isaa tooftaadhaan amansiisee jedhu keessatti jechoonni malafi tooftaa jedhaman fayyadama irratti garaagarummaa qabu. Hima Abbaan ilma ofii malan itti fayyadama kan jedhu keessatti malan kan jedhu hiikni isaa humnaan osoo hintaane jaallalaan , kabajaan wanta isaa barbaachiisuu guutuudhaan, itti gafaatamummaa qabu hunda yoo yoo bahee ilma ajaajuu akka danda'uu kan agarsiisuudha. Hima Abdiin jaalallee isaa tooftaadhaan amansiisee jedhu keessatti Abdiin akkaamitti jaalallee ofii akka amansiisee nutti kan himuudha. Kanaaf, hiikni isaa afaan tolee, sobee,wanta hin qabnee niqaba jedheenii arabaa miifateefi kan kana fakkaataan jechuun nidanda'ama.

Jechoota hiika masoo waliif ta'an ijaan ilaaluun murteessuun kan hin danda'amnedha. Sababni isaas, akkuma walfakkaatan gargaraas ta'u kan danda'aniidh. Kanaaf, jechoonni walfakkaatoon lama hima keessatti garaagarummaa qabachuu nidanda'u.

(33)

bakka/iddoo

Jechoota bakkafi iddoo jedhaman haalli fayyadama isaanii hawaasa biratti walfakkeenya guddaa kan qabudha. Kanaafuu, hawaasichi jechoota kana akka hiika tokko qabanitti haalli itti fayyadaman nijira. Kunis bakka yookaan iddoo kan jedhu faayidaa walfakkaatuuf yeroo walfakkaatu keessatti kan tajaajiluudha. Hima

Naafyaad bakka /iddoo hojii deeme, jedhu keessatti bakkafi iddoon hima kana keessatti bakka hojii deeme yookaan iddoo hojii deeme jechuun fayyadamuun nidanda'ama. Garuu, jechoonni kun yeroo hunda haala kanaan walfakkaatan jechuun rakkisadha. Sababni isaa, fayyadama afaan barreeffama keessatti hima keessa yoo galan garaagarummaa agarsiisuu waan danda'anifidha.

(34)

gahee/qooda

Dhaabbileen hawaasummaa hedduun gargaarsa ummaatatiif gahee olaanaa qabu, haata'u malee kannen biroos qooda keessaa niqabu. Himni kun jechoota gaheefi qooda ofkeessaa qaba. Hariiroon isaan waliin qabanis hirmaanaa gargaarsaa keessatti gahee /qooda isaani bahuudha. Akka himichatti gahee yookaan qooda kan jedhu walfakkii cimaa waliin qabachuu agarsiisa. Kunis, akka hima irraa hubanuutti, qooda yookaan gahee yeroo jennu akkuma walitti dhiyeenyi jiru garaagarumaas qabaachuu jechoota danda'anidha. Kanaaf, fayyadamni jechoota kanaa hawaasa keessatti dubbii afaaniitiin walfakkeenya qabu garuu, barreeffamafi hima keessatti garaagarummaa kan qabanidha.

(35)

adurree/bashoo

Jechoonni kun faayidaa hawaasa keessatti qabaniin walitti dhufeenya guddaa qabu. Hawaasni yeroo tokko "adurree" yeroo biroo ammoo, "bashoo" jedhun itti fayyadama. Haata'u malee, akka afgaaffii irraa hubachuun danda'amuutti ummanni irra caalaa dubbii keessatti kan fayyadamu jecha adurree jedhudha. Jechi bashoo jedhu hiika masoo adurree haata'u malee, bashoo kan jedhu Arsii biratti hi'eentaa gaarii hinqabu. Garuu, namoonni tokko jechoota kana haala wal fakkaatu keessatti waliigalteef jecha aduurreefi bashoo jechuun itti gargaaramuu kan danda'aniidha. Walumaagaiatti, jechi adurree jedhu fayyadamni isaa olaanaa akka ta'e odeeffannoo irraa hubachuun kan danda'ameedha.

(36)

huccuu/uffata/wayyaa

Haalli fayyadama jechoota kanaa akkaataa hawaasa keessatti hiika walfakkaatu kan qabanidha. Kana jechuun, namoonni jecha huccuu /uffata /wayyaa yoo fayyadaman haala walfakkaatuu keessatti yeroo walfakkaatu tajaajia irra kan oolaniidha. Yaada kana hubachuuf hima armaan gadii haa ilaaluu.

- a. Huccuun Caaltuu baay'ee baareedaadha.
- b. UffanniCaaltuu baay'ee baareedaadha.
- c. Wayyaan Caaltuu baay'ee baareedaadha.

Himoota armaan olii keessatti jechoonni masoo A-C irra jiran hariiroo cimaa waliin kan qabaniidha. Kunis, huccuun /uffanni /wayyaan Caaltuu baay'ee bareedaadha jechunis nidanda'ama. Kanaafuu, jechoonni masoo kun osoo garaagarummaa hiika hinagarsifne bakka walii bu'uun tajaajilu kan danda'aniidha. Kana jechuun, jecha tokko iddoo tokkotti yoo fayyadamne yeroo baay'ee hawaasa biratti iddoo sanatti kan baratame jechicha sana waan ta'eef, salphaatti hubachuun kan danda'amudha. Jecha hiika fakkii isaa yoo iddoo sanatti fayyadamne illee hawaasa keenya biratti rakkoo kan hinqabneedha. Garuu, irra caalaatti, fudhatama kan qabu jecha uffata jedhu jechuun hirmattoonni qorannichaa irraa hubachuun kan danda'amudha.

(37)

Beela /hoongee

Jechoonni kun hiika walitti dhihaatu qabu. Garuu, akka hawaasa naannoo Arsiitti jechoonni kun hiika adda addaa dubbii keessatti of keessaa qabaachuu jechoota danda'anidha. Fayyadama keessatti irra caalaa hawaasni kan itti fayyadamuu jecha beela jedhu kanadha. Garuu, hoongeen beelaaf hiika masoo haata'u malee fayyadama dubbii keessatti baay'ee kan mul'atuu mit.

- a. Ani beela'eera
- b. Ani hoonga'eera

Himoota kanneen keessatti jechi” beela”fi “hoongee” jedhu waliin hindeemne, Kunis, fayyadama seera dubbii keessatti sadarkaan fayyadama isaani kan walcaaluudha. Sababni isaa, hawaasa biratti irra caalaa fudhatama kan qabu hima ani beela’eera jedhudha. Himni ani hoonga’eera jedhu ulaagaa himaatiin sirri ta’ee fayyadama keessatti hawaasa biratti fudhatama hiika hinqabu. Kunis, yaadni ani hoonga’eera jedhu hiika beela’eera jedhuuf masoo kan ta’u fayyadama dubbii afaannii qofarrattidha. Sababni isaa, hima keessatti hiika wal isaan fakkeessuu qabaachuu dhiisuu danda’an waan ta’eefidha.

(38)

hindaqqoo/lukkuu

Jechoonni kun walfakkii kan qaban yoo ta’u, hawaasni fayyadama keessatti hindaqqoo yookaan lukkuu jechuun fayyadamu nidanda’a. Kana jechuun hiika walfakkii kana keessatti jechoonni kun walitti dhufeenya guddaa kan qabaniidha. Kanaafuu, hiika masoo hindaqqoo yookaan lukkuu jedhu kana fayyadama dubbii keessatti hindaqqoos, lukkuus yoo jenne fayyadamne garaagarummaa hiikaa fiduu akka hindandeenye kan hubanuudha. Yaada kan caalmaatti hubachuuf himoota armaan gadii laman ilaaluun barbaachisaadha.

- a. Tolaan hindaqqoo bite.
- b. Tolaan lukkuu bite.

Himoota kana keessatti jechoonni hindaqqoofi lukkuu jedhan kun fayyadama keessatti haala himoota armaan olii kanaan tajaajilli isaan hawaasa keessatti qaban kan walfakkaatuudha. Kanaaf, hindaqqoo bite yookaan lukkuu bite jechuun fayyadamuun nidanda’ama jechuudha. Garuu, guutuun guututti hindaqqoofi lukkuu kan jedhu walfakkaata jenne dubbachuuf yeroo hunda bakka walii bu’uu dhiisuu danda’u ta’a. Walumaagalatti, hindaqqoo yookaan lukkuu kan jedhu kun masoo loogafi garee jechaa maqaa jalatti ramadamu jechudha.

(39)

haala/akkaataa

Haallifi akkaataan waliif hiika masooti. Haala yookaan akkaataa jechi jedhu hiikni isaa waan walfakkaatu, kan walii bu'uun tajaajilu jechudha. Fayyadamni jechoota kanaa hawaasa biratti wal fakkeenya guddaa kan qabudha. Akkuma beekamu afaan dubbii afaan barreeffamaa adda addummaa qabaachuun isaa ifaadha. Kanaaf, jechoota hiika walfakkii qaban kana dubbii hawaasaa keessatti isan qabanirratti hundaa'uun walfakkii isaanii hubachuun kan danda'amudha. Haaluma kanaan jechoota fakkeenya 39 hawaasa keenya biratti hiikni isaan qaban fayyadama dubbii irratti walfakkeenya qaba. Hima, haallii /akkaataan qilleensa bara kanaa ulfaataadha hima kana keessatti haalafi akkaataan garaagarummaa hiika kan hinqabneedha. Garuu, fayyadama irratti sadarkaan isaanii kan walcaaludha. Kunis, irra caalaa Arsii biratti jecha akkaataa jedhu kan akka fayyadamani ragaa argame irraa hubachuun nidanda'ama jechudha.

(40)

abshala/gamna

Hiikni abshala yookaan gamna jedhu hawaasa keenya biratti bakka tokko galuun hiika walitti dhihaatu kennu nidanda'a. Fayyadama dubbii afaanii keessatti altokko "abshala" yeroo biroo ammoo, 'gamna' jennee yoo fayyadamnee nidanda'ama. Garuu, hiikni jechoota kanaa garaagarummaa kan qabudha. Jechi "abshala" jedhu hiikni isaa qarutee hiika jedhu ofkeessa qaba. Jechi "gamna" jedhu, hiika goota jedhu of keessa qaba. Kanaaf, jechoonni kun hima keessatti adda addummaa qabu jechudha. Yaada kana hubachuuf himoota armaan gadii ilaaluun barbaachisaadha.

- a. Namni abshalummaa qabu abdii boruu qaba.
- b. Namni gamnummaa qabu abdii boruu qaba.

Akka himoota 'a' fi 'b' irratti kennaman kanatti jechi abshala jedhufi gamna jedhu hima kana keessatti bakka walii bu'uun tajaajila kennani jiru. Tajaajilli kunis, hiika

masoo waliin ta'uu isaani kan agarsiisudha. Haaluma kanaan caasaa jechoota Afaan Oromoorratti xiyyeeffachuun kan ilaalu yoo ta'e jechoonni abshaalafi gamna jedhaman hiika adda addaa qabaachuu kan danda'anidha. Hima "a" irratti abshalummaa kan hiika goota jedhu of keessa qaba. Hima "b" irratti jechi gamnummaa jedhu hiika goota jedhu ofkeessa qaba. Garuu, akka itti fayyadama hawaasatti jechoonni kun adda addummaa qabachuu danda'u. Kana hubachuuf Tolaan gamna yoo jenneefi Tolaan abshala yoo jenne hiikni jecha gamnafi abshala jedhu garaagarummaa qaba. Kanaaf, hima Tolaan gamna jedhu keessatti hiikni jecha gamna jedhu beekaa yookaan goota ta'uu danda'a. Hima Tolaan abshala jedhu keessatti hiikni jecha abshala hiika gamna jedhurraa adda innis, qaruutee jechuudha. Kanaafuu, jechoonni gamnafi abshala jedhaman guutumaan guututti hiika walfakkaatu qaban jechuun hindanda'amu. Hiika isaanii murteessuudhaaf haala naannoo hawaasa yookaan ummata tokko irratti hundaa'uun kan beekamuudha.

(41)

bokkaa/rooba

Jechi "bokkaa" fi "rooba" jedhu hiikni isaanii walitti dhiheenya guddaa qaba. Walitti dhiyeenyi kunis, hiika isaan keennan irratti hundaa'uun tajaajila irra kan ooluudha. Yeroo tokko bokkaa, yeroo biroo ammoo, rooba jechuun hawaasa keessatti faayidaa irra jechoota oolaniidha. Hawaasni fayyadama keessatti jechoota kanaaf hiika bakka walii bu'uu kennun jechunis, hiikni bokkaa rooba jedha. Jechoota kana bakka bakkaatti haala walfakkaatuun kan itti fayyadamanidha. Haaluma fayyadama kanaatiin walitti dhufeenyi jecha bokkaafi rooba jedhu caalmaatti hubachuuf hima armaan gadii ilaaluun barbaachisaadha.

- a. Bokkaanbara kanaa baay'ee ulfaataadha.
- b. Roobnibara kanaa baay'ee ulfaataadha.

Jechoonni walfakkii hima 'a' fi 'b' irratti kennaman akkaataa fayyadama hawaasa biratti qabaniin yoo ilaalle, hima 'a' irratti bokkaan bara kanaa baay'ee ulfaataadha, hima kana keessatti jechi bokkaa jedhu hawaasa biratti fudhatamni inni qabu irra

caalaa namni barate kan itti fayyadamudha. Hima ‘b’ irratti roobni bara kanaa baay’ee ulfaataadha, kan jedhu keessatti haala fayyadama dubbii hawaasaatiin fudhatamni isaa hawaasa keessatti kan beekamuudha. Kanaaf, bokkaafi roobni waliif haa ta’ani malee irra caalaatti hawaasni jecha ‘rooba’ jedhu kana baali’naan kan itti fayyadamaniidha.

(42)

qarshii/mallaqa

Fayyadamni jechoota qarshiifi mallaqa jedhu hiika walfakkii jechoota qabaniidha. Walfakkiin kunis, kan beekamuu tajaajila isaan hawaasa keessatti qaban irratti hundaa’uudhan. Qarshii yookaan mallaqa jennee haala walfakkaatu keessatti fayyadamuun kan danda’amuudha. Hima qarshii /mallaqa qabdaa? Jedhu keessatti jechoonni kun waliif masoo ta’uun tajaajilaniiru. Garuu, irra caalaa hawaasni kan fayyadamu jecha qarshii jedhu ta’usaa odeeffannoo argame irraa hubachuun kan danda’ameedha. Kanaafuu, jechi qarshii jedhufi mallaqa jedhu hiikni isaanii fayyadama dubbii keessatti walfakkaata jechudha.

(43)

qaalii/mi’aa

Haallonni fayyadama hiika masoo murteessaan keessaa diinagdeeen isa tokkodha. Kanaaf, jechoonni qaaliifi mi’aa jedhaman dhimma kanaan walqabachuun tajaajilu kan danda’aniidha. Namoonni gabaa deemanii wanti bituu deeman sun gatiin olkaa’aa yoo ta’ee qaalii yookaan mi’aadha jedhu, kun kan agarsisuu fayyadamni jechoota kanaa walitti dhufeenya qabachuudha. Kanaafuu, hima gabaan xaafii torbee darbe keessaa qaalii /mi’aa ture, jedhu keessatti jechoonni qaaliifi mi’aa jedhaman hiika masoo waliif qabaachuu kan agarsisaanidha. Fayyadama hawaasa keessatti haaluma hima armaan olii kanaan hawaasni keenya kan itti fayyadamudha.

(44)

kutannoo/murannoo

Hiikni jecha “kutannoo” jedhutti dhihaatu “murannoo” kan jedhudha. Jechoonni kun hiika waliif ta’uu kan danda’anis tajaajila hawaasa keessatti kennan irratti hundaa’uudhaan. Kanaafuu, fayyadama dubbii keessatti hawaasni kutannoofi murannoo hiika walitti dhihaatu akka qabanitti kan itti fayyadamudha. Fayyadamni kunis, adda addummaa hiika afaan dubbii irratti yeroo tokko kutannoo, yeroo biro ammoo, murannoo jechuun itti fayyadamu kan danda’udha. Dabalatanis, kutannoofi murannoon hima walfakkaatu keessa galanii hiika walitti dhihaatu qabaachuun hawaasa keessatti tajaajilu kan danda’aniidha.

(45)

kabaja/ulfina

Jechoonni “kabaja”fi “ulfina” jedhaman hawaasa keessatti haalli fayyadamaa walfakkeenya guddaa kan qabudha. Kunis, tajaajila jechoonni kun hawaasa biratti qabanirratti hundaa’uun faayidaa irra kan ooludha. Hariiroon jechoonni kun waliin qabanis, akkaataa tajaajila isaaniitiin walitti dhufeenya kan qabudha. Kanaaf, kabajafi ulfina kan jedhu kun hariiroon isaanii kan beekamu afaanii dubbirratti garuu, afaan barreeffamafi hima keessatti garaagarummaa akka qaban odeeffannoo argame irraa hubachuun nidanda’ama.

(46)

cuukkoo/shakaka

Cuukkoon yookaan shakakni nyaata Oromoo Arsii biratti beekamudha. Hawaasni Godina Arsii nyaata kana maqaa adda addaatiin beeka, kunis, cuukkoofi shakaka jedhan. Kanaaf, jechoonni kun laman nyaata kan ibsuuf kan dhiyaatan waan ta’eef, jechoota hiika masoo yookaan hiika walfakkii ta’u kan danda’aniidha. Yaada kan hubachuuf hima armaan gadii ilaaluun barbaachisaadha.

- a. Cuukkoon gosa nyaataa Oromoo Arsii biratti beekamuudha.
- b. Shakakni gosa nyaataa Oromoo Arsii biratti beekamuudha.

Fakkeenya armaan olii kana keessatti cuukkoofi shakakni gosa nyaata aadaa Oromoo Arsii biratti kabaja guddaa qabu kana ibsuuf kan dhiyaatanidha. Kanaaf, nyaata kanaan hawaasni fayyadama keessatti altokko cuukkoo, yeroo biroo ammoo, shakaka jedhuun dubbii keessatti kan itti fayyadamudha.

(47)

hallayyaa/qiilee

Akkuma beekamuu Afaan Oromoo keessa jechoonni fayyadama dubbii keessatti hiika walfakkaatoo qaban hedduudha. Jechoonni hallayyaafi qilee jedhaman akkaataa fayyadama dubbii hawaasa keessatti qabaniin walfakkaatu. Garuu, haala hawaasni naannoo tokko tokko itti fayyadamuutti yoo ilaalle haalli isaan hiika garagaraa itti qaban nijira.

- a. Sa’attiin hallayyaa dhaqxe
- b. Sa’attiin qilee dhaqxe

Himoota laman armaan olii keessatti haala galumsa isaaniitiin yoo lan ilaalu ta’e, jechoonni hallayyaafi qilee jedhaman hiika garagaraa qabachuu danda’u. Kanaafuu, hima jalqabaa keessatti qilee kan jedhu yoo ilaalee sa’attiin kufuu yookaan qileetti du’uu kan agarsiisuudha. Hima sa’attiin hallayyaa dhaqxe jedhu keessatti immoo jecha hallayyaa jedhu kun sa’attiin hallayyaa keessa bu’uun yookaan seenuu isa jedhu agarsiisa. Kanaafuu, haala itti fayyadama ummata naannoo garagaraa irratti hunda’uun jechoonni hallayyaafi qilee jedhamaan guutumaan guututti hiika walfakkatuu qaban jennee murteessuun rakkisaadha. Kanaaf, naannoo tokko tokkotti hiika walfakkaatuu qabaachuu kan danda’an yoo ta’u, naannoo birootti immoo, walfakkaachuu dhiisuu danda’u, kun looga hawaasaa irratti hunda’a jechuudha.

(48)

killee/puuphaa/hanqaaquu

Jechoonni killee, puuphaafi hanqaaquu jedhaman kun fayyadama dubbii keessatti hiika waliif masoo ta’an yeroo qaban kan mul’atudha. Haalli isaan hawaasa keessatti

tajaajila itti kennana walfakeenyaa guddaa kan qabudha. Kanaaf, hawaasni jechoota kana galumsa walfakkaatu keessatti hiika walfakkaatuuf yeroon itti tajaajilaman kan mul'atuudha. Kun ammoo, kan agarsiisu jechoonni killee,puuphaafi hanqaaquu jedhaman hima keessatti hiikni isaanii walitti dhufeenya kan qabudha.

- a. Killeen bara kana qaaliidha.
- b. Puuphaan bara kana qaaliidha.
- c. Hanqaaquun bara kana qaaliidha.

Jechoonni himoota A-c irratti kennaman galumsa isaanii hawaasa keessatti qaban walfakkeenya guddaa kan qabudha.Kunis,hawaasni haala armaan olii kanaaan jechoota masoo kanneen afaan dubbii keessatti itti fayyadamu nidanda'a.Haata'u malee, sadarkaan itti fayyadama hawaasa keessatti qabaniin walcaaluu nidanda'a. Kunis, hanqaaquu kan jedhu kun namoota hedduu biratti fudhatama kan qabudha. Kanaaf jechoonni kun gareen isaan jallatti ramadaman maqaa (noun) kan jedhudha. Haaluma kanaan, killee, puuphaafi hanqaaquu kan jedhaman hiika masoo fayyadama jalatti kan ramadamaniidha.Walumaagalatti, boqonnaa kana keessatti gandoota 10 namoota 33 iddattoo fayyadamuun ragaalee funaanamanii qaacceffaman irraa hubachuun kan danda'ame. Haala fayyadama hiika masoo, wantoota fayyadama kana murteessanfi faayidaa inni hawaasa keessatti qabu ilaalamaniiru.

BOQONNAA SHAN: CUUNFAA, ARGANNOOFI YABOO

5.1. Cuunfaa

Kaayyoon waliigalaa qorannoo kanaa inni guddaan xiinxala fayyadama hiika masoo Godina Arsii Aanaa Suudee gadifageenyaan qaacceessuudha. Ka'umsi qorannoo kanas faayidaafi haala fayyadama hiika masoo hawaasichaa addaan baasuudha. Barbaachisummaan qorannoo kanaa fayyadama afaanii, hiika jechoota, duudhaa falaasama, ilaalcha, eenyummaa, jiruufi jireenyaafi kan kana fakkaatan qorachuu barbaadaniif karaa bana. Daangaan qorannichaas, xiinxala fayyadama hiika masoo Godina Arsii Aanaa Suudee kan jedhudha. Haaluma kanaan, ragaan hayyoonni keennan adda addaa qorannoo kana keessatti fayyadameera. Qorannoo aantee kan muummee afaan Ingiliziifi Afaan Oromoo, Ogbaruufi Fookloorii akkasumaas kitaabilee wabii adda addaa sakatta'uun qorannicha gaggeesuuf itti adeemameera. Kana gochuufis, malleen qorannoo gaggeessuu keessatti gargaaran keessaa mala qorannoo akamtaatiin dhimma ba'amuun qo'annoon gaggeeffameera.

Kana malees, dhimma qo'atamu galmaan gahuu kanarratti ragaaleefi odeeffannoo funaanachuudhaf meeshaalee funaansa ragaalee keessaa afgaaffiifi marii garee fayyadameera. Qoratiichi qorannoo kana gaggeessuuf iddattoo gandoota kudhaniifi namoota soddoommii sadii fudhachuun qorannoo adeemsiseera. Gama biraatiin, ragaaleefi odeeffannoo garagaraa funaanaman kunis, jalqaba ragaan afgaaffiinfi marii gareetiin argame qaacceeffamuun hiikni itti kennameera. Dhumarrattis, odeeffannoon qorannoo kanaa malleen akkamtaan ibsamee, sana booda ragaalee funaanaman qaacceessuuf qabxiilee armaan gadii irratti xiyyeeffannoon godhameera.

- Gosoota hiika masoo fayyadama afaanii keessatti
- Tooftaa hawaasni hiika masoo afaan dubbii keessatti itti fayyadamu
- Haala hawaasni Aanaa suudee hiika masoo itti fayyadamu
- Tajaajila hiika masoo fayyadama dubbii keessatti

Qabxiwwan armaan olii bu'uureffachuun odeeffannoon erga qaacceeffame booda yaadni argannoo armaan gadii bira ga'ameera.

5.2. Argannoo Qorannichaa

Xiinxala fayyadama hiika masoo Godina Arsii Aanaa Suudee qaacceessuuf afgaaffiifi marii garee gaggeeffame bu'uura godhachuun argannowwan qorannichaa akka armaan gadiitti dhiyaatanii jiru.

- Hiikni masoo garee jechoota Afaan Oromoo kan akka maqaa, maqibsii, gochimaafi durduubee of keessatti qabaachuu akka danda'u.
- Fayyadamni hiika masoo guutuu jechoota Afaan Orommo keessatti kan mul'atu mit.
- Jechoonni masoo jechoota uunkaadhaan osoo hintaanee hiikaadhaan walfakkaatanidha.
- Hiikni masoo gamisaa afaan dubbii keessatti kan mul'atu ta'uu
- Garaagarummaan loogaa fayyadama hiika masootiif karaa kan banuu ta'u
- Gosoota hiika masoo keessaa hiikni masoo fayyadamaafi loogaa hawaasni kan itti tajaajilamu ta'u.
- Fayyadamni hiika masoo irra caalaatti kan mul'atu afaan barreeffamaa osoo hinta'in afaan dubbii ta'uu.
- Jechoonni masoo irraa caalaa fayyadama dubbiiirratti kan mul'atanidha.

5.3. Yaboo Qorannichaa

- Waajjirri aadaafi tuurizimii aanichaa jechoota hiika masoo ta'an osoo walitti qabuun koree waaltina jechootaatiif beeksisee;
- Biiron aadaafi tuurizimii Oromiyaa jechoota hiika masoo walitti qindeessuun osoo qaama dhimmi ilaaluuf ibsee;
- Namoonni waaltina jechootaa irratti hojjetan osoo jechoota hiika masoo waliif ta'an kana bifa hawaasni hundi hubatee itti fayyadamuun hojii waalteesuu osoo gaggeesse;
- Hawaasni fayyadama keessatti afaan dubbii irra osoo afaan barreeffamaa filatee;
- Hawaasni fayyadama dubbii yeroo gaggeessuu osoo looga nama hunda biratti giddu galeessaa filatee;
- Jechoota hiika masoo yeroo fayyadaman amma danda'ametti hojii moggaasa koree waaltinaatti osoo gargaaramanii;
- Dhimmamtootni Afaan Oromootiin hojjetanfi barreessittoonni galmee jechootaa kanneen sadarkaa garagaraa waliitti fiduun haala fayyadama hiika masoo irratti mari'achiisuun osoo jiratee;

Wabiilee

- Addunyaa Barkeessaa. (2011). **Akkamtaa**: Qorannoo Hujoo. Finfinnee: Oromiyaa.
- _____. (2014). **Semmoo: Bu'uura Barnoota Afaaniifi Afoola Oromoo**.
Finfinnee: Far East Trading P.L.C
- Alamuu Hayiluu, (1994). "**High school techears Attitudes Towards an Awareness Raising Approach to vocabulary Teaching**". Addis Ababa University. MA Thesis (kan hin maxxasamne)
- Asher, R.E. (1994). **Encyclopedia of Language and Linguistics**. New York: Pergman Press Ltd.
- Atkins John, et.al (1996). **Skills Development Methodology Part II**. Addis Ababa: Addis Ababa University Printing Press.
- Ayub, (2008). "**Language use of the Jamaican and Rastafarian community in sheshemane**". A socio linguistics study" MA Thesis Addis Ababa University.
- Baily, D.K (1994). **Methods of Social Research**. (3rd ed.). New York: The Free Press.
- Biiroo Aadaafi Tuurizimii Oromiyaa. (1998). **Seenaa Oromoo Hanga Jaarraa 16ffaa**. Gulaalli Lammaffaa : Finfinnee.
- Clark, H. (1996). **Using Language**. Cambridge: Cambridge University Press
- Cohn, L. (1994). **Research methods in Education**. Fifth Edition. London: Routledge.
- Cook, G. (1976). **Teaching Vocabulary**. Modern English Teacher, Linguistic Inquiry 8(3):
- Cooper, R. (1976). **The Study Of Language Use**. In M.L. Bender, J.D. Brown, R.L. Cooper, and C.A. Ferguson (eds.), **Language in Ethiopia**. London: Oxford University Press.
- Creswell, J.W. (2005). **Qualitative, Quantitative and Mixed Methods Research Approach**: Sage Publication Inc.
- Crystal, D. (1997). **The Cambridge Encyclopedia of Language**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dastaa Dassaalany, (2002). **Bu'uura Qorannoo**. Finfinnee: Dhaabbata Maxxansa Biraannaa Salaam.

- Daniel Legesse, (2006). **English For Pre University and College Students**. Addis Ababa Mega Distribution: P.L.C.
- Dowson,C. (2002)**Intrudction to Reaseaech Methods**. United Kingdom: How to books Ltd.
- Felber H. (1984).**Terminology Manual**. Paris: Unesco and Infoterm.
- Finch, G (2003). **How to study Linguistics**: aguide to understand Language (2nd ed.). Great Britain : Palgrave Macmillan.
- Fishman,J.A.(1971)“**The Relation ship between micro and macro socio- linguistics in the of who speaks what language to whom and when**”.In Pride, J. Brock:Oxford University Press.
- Gairns,R.and Redman.(1986). **Working With Words**. a Guide to Teaching and Learning Vocabulary. Cambridge: Cambridge University Press
- Gay,L.R.(1981).**Educational Research**. Competencies For Analysis and Application. Columbus: Bella and Howell Campany.
- Harmer,J. (1991). **The Practice Of English Language Teaching**. London: Longman.
- Hallowell,A.I.(1995). **The Self and its Behavioral Environment In Culture and Experience** Phila dephia: University Of Pennsylvrania Press. Pp.75-110
- Holmes,J.(1992).**An Introduction to socio lingustic**.London and Newyork: Longman.
- Hudson,R,A (1980). **Sociolinguistics**. Cambridge : Cambridge University press.
- Kageura,K.(1984).**The dynamic of terminology descriptive theory of term formation and terminological growth**. Amsterdam:John Benjamin Publishin company.
- KidaaneeWadaajoo,(2015)“**QaaccessaDhihaannaa Gilgaalota HiikaJechootaAfaan Oromoo**”. Addis Ababaa Yuunivarsiitii :MA Thesis.
- Kraus,R.M.and Chiu,C.(1993).**Language Cognition and Communication** CA:Santa barbar.
- Levy-Brljia,Lucien.(1985). **How Natives Think** (transl.A.Clare, 3rd edn.), **Princeton**: University Press.
- Lyons,J.(1968). **Semantics**. Cambridge: Cambridge University Press.

- Meetham,(1969). **A.R. Encyclopedia of Linguistics,Information and control.**
Pegman Press- London.
- Mehal, M.(2003). **Psychological aspects of natural Language or words our selves.**
Austin Univerity of Texas.
- Mohome, P.M. (1972). **Naming in Sesotho.** Its Socio-cultural and Linguistics Basis.
New York:University College.
- Moser,S.and Kalton,G.(1972). **Survey Methods in Social Investigation.** (2nd ed.).
New York: Basic Book Inc, Puplishers.
- Muysken, P. (2000). **Bilingual Speech:** Typology of code-mixing: Cambridge: Cup.
- O'Grady,W.and Dobrovolsky,M.(1996). **Contemporary Linguistics Analysis, an Introduction.** (3rd ed.). Tronto: Copp Clark L.T.D.
- Palmer,F.R.(1981). **Semantics. A New Outline,**(2nd ed.) Cambridge: Cambridge UniversityPress.
- Sarantakos,S.(2005). **Social Science Research.** Palgrase: Macmillan.
- Schmitz,K-D.(2006). **Terminology Data Base.** InBrown, K.(2006).(ed.).
Encyclopedia of language and linguistics . (2nd ed.) Vol .12. Elsevier: LMT.
- Sebastain,L.(2002). **Understanding semantics.** Oxford university press: Inc
Newyork.
- Saeed,J (2003) **Semantics** (2nd ed.). Oxford Blackwell.
- Silaashii Birhaanuu, (2007).”**Waalatina Moggaasota Barumsa Afaan Oromoo, Milkaa’inafi Rakkina**”. MA Thesis: Addis Ababa University.
- Spolsky,B.(1998). **Socio linguistics.** Newyork: oxford Univrsity Press.
- Stanojevic Maja, (2009) **Cognitive Synonyms: a General overview:**Facta Universitatis, Linguistics and Literture Seriess 7(2): 193-200.
- Tamaasgeen Nagaasaa,(1990). **Qubee Afaan Oromoo.** Wiirtuu Barruulee Waaltina Afaan Oromoo Keessatti: Finfinnee: Mana Maxxansa Daldala Jildii 5ffaa.
- Wallace, J.B. (1974). **The Level Retreat and Feeding net of Macronema Carolina Banks.** (Trichoptera: Hydro Psychidae). Haydro- biologia.
- Wallace, L.(1981). **Vocabulary Building and Word Study.** USA Mc Graw- Hill.

- Wolff, E. (2000).“ **Language and society.**” In Heinco,B and Nurse, D. (eds.). African languages: An Introduction: Cambridge university press.
- Yule,G. (1985). **The study of Language.** Cambridge: Cambridge University press.
- _____.(2006).**The study of Language** (2nd ed.).Cambridge:CambridgeUniversity Press.
- Zalaalam Amaantee, (2012).”**Xiinxala fayyadama Afaan Oromoo: Beeksisa Taappeellaa Magaala Adaamaa**”: Waraqaa Qorannoo Digirii Lammaaffa Yuunivaarsiitii Addis Ababa. MA Thesis.

Dabalee A

Yuunivarsiitii Finfinnee

Koolleejjii Namoomaa, Qo'annoo Afaanotaa, Jornaalizimiifi Qunnamtii

Muummee Afaan Oromoo, Hogbarruufi Fookloorii

Afgaaffii maanguddootaaf Dhiyaate

Kutaa I. Yaada Waliigalaa

Gaaffiiwwan armaan gadii qorannoo xiinxala fayyadama hiika masoo Godina Arsii Aanaa Suudee qaaccessuuf kan qophaa'anidha. Kaayyoon qorannichaas, qorannoo itti guutanna digrii lammaffaaf kan wixineeffame ta'ee, argannoo qorannichaatiin ammoo haala fayyadama hiika masoo addaan baasuun yaada furmaataa kennufi. Qoratiichi, deebii isin laattan hundaaf duraan dursee isin galateeffachaa, deebiin isin laattan kamiyyuu akka dogongorratti akka hinilaalamne isin hubachisuu barbaada. Kanaaf, deebiin isin amanamummaan laattan bakka ga'umsa qorannoo kanaatiif iddoo guddaa qaba.

Galatoomaa!

Kutaa II. Odeeffannoo waliigalaa

1. Maqaa_____
2. Gahee hojii_____
3. Saala Dhi ☐ Dub ☐
4. Sadarkaa barnootaa_____
5. Umrii_____

KutaaIII. Qabxii ijoo Gaaffii Afaaniif Dhiyaatan

Jechoota armaan gadiitiif masoo\ hiika walfakkii erga himtaaniin booda akkaataa itti fayyadamtan ibsaa.

1. Miicuu

2. Deeme
3. Boora
4. Boqate
5. Dhale
6. Hojii
7. Handarii
8. Gaarii
9. Oduudurii
10. Sardame
11. Angoo
12. Warabeessa
13. Nyaata
14. Daree
15. Nageenya
16. Ajaa'iba
17. Qeeqa
18. Dhukkee
19. Bulaalee
20. Soquu
21. Ganama
22. Deemsa
23. Kijiba
24. Dawaa
25. Dhaamsa
26. Gargaarsa
27. Mamii
28. Carraaqqii
29. Midhaagina
30. Badhee
31. Qe'ee

- 32. Balbala
- 33. Mala
- 34. Bakka
- 35. Adurree
- 36. Huccuu
- 37. Beela
- 38. Hindaaqqoo
- 39. Haala
- 40. Abshala
- 41. Bokkaa
- 42. Qarshii
- 43. Qaalii
- 44. Kutannoo
- 45. Kabaja
- 46. Cukkoo
- 47. Hallayyaa
- 48. Killee

Dabalee B

Yuunivarsiitii Finfinnee

Koolleejjii Namoomaa, Qo'annoo Afaanotaa, Jornaalizimiifi Qunnamtii

MuummeeAfaanOromoo, HogbarruufiFookloorii

Af-gaaffii Hojjetoota Waajjira Aadaafi Tuurizimii Aanaa Suudeetiif Qophaa'e

Kutaa I. Yaaada waliigalaa

Gaaffiiwwan armaan gadii qorannoo xiinxala fayyadama hiika masoo Godina Arsii Aanaa Suudee qaaccessuuf kan qophaa'anidha. Kaayyoon qorannichaas, qorannoo itti guutanna digrii lammaffaaf kan wixineeffame ta'ee, argannoo qorannichaatiin ammoo haala fayyadama hiika masoo addaan baasuun yaada furmaataa kennufi. Qoratchi, deebii isin laattan hundaaf duraan dursee isin galateeffachaa, deebiin isin laattan kamiyyuu akka dogongorratti akka hinilaalamne isin hubachisuu barbaada. Kanaaf, deebiin isin amanamummaan laattan bakka ga'umsa qorannoo kanaatiif iddoo guddaa qaba.

Galatoomaa!

Kutaa II. Odeeffaanoo Waliigalaa

1. Maqaa_____
2. Gahee hosjii_____
3. Sadarkaa barnootaa_____
4. Saala Dhi ☐ Dub ☐
5. Umrii_____

Kutaa III. Qabxii ijoo Gaaffii Afaaniif Dhiyaate

1. Waligaltee keessatti hawaasni hiika masoo akkamitti itti fayyadamaa?
2. Jechoota hiika masoo kan waalteefamuu qabu jettaan kam fa'i?
3. Haalli fayyadama jechoota masoo akka aanaa keessanitti maal fakaakaata.

DabaleeC

Yuunivarsiitii Finfinnee

Koolleejjii Namoomaa, Qo’annoo Afaanotaa, Jornaalizimiifi Qunnamtii

Muummee Afaan Oromoo, Hogbarruufi Fookloorii

Marii Garee Hirmaattotaaf dhiyaate

Kutaa I. Yaaadawaliigalaa

Kabajamoo hirmattoota marii garee gaaffiwwan armaan gadii qorannoo xiinxala fayyadama hiika masoo Godina Arsii Aanaa suudee jedhu qaaceessuuf qophaa’e. Kaayyoon qorannichaa qorannoo itti guutanna digrii lammaffaaf kan wixineeffame ta’ee argannoo qorannichaatiin ammoo, haala fayyadama hiika masoo addaan baasuun yaada furmaataa kennuuf. Qoratiichi deebii isin gareen irratti kennitan hundaaf duraan dursee isin galateeffachaa, deebiin isin mari’achuun kennitan kamiyyuu akka dogongorratti hinilaalamne isin hubachisuu barbaada. Yaadni keessannis iccitiin qabamee dhimma qorannoo kana qofaaf oola.

Galatoomaa!

Kutaa II. Odeeffaanoo Waliigalaa

1. Baayi’na garee _____
2. Baayi’na miseensaa _____
3. Koorniyaa Dhi _____ Dub _____

Kutaa III. Qabxii ijoo Marii gareetiif Dhiyaate

Gaaffiwwan armaan gaadiitii dhiyaatan gareen marii gaggeessuun haala gaafatantaaniin deebii kennaa.

1. Akka aadaatti nama guddaaf du’e yoo jedhamu daa’immaaf maal jedhamaa? Maaliif?
2. Horiif dhale yoo jedhame namaaf maal jedhamaa?
3. Qaama dhiqachuu yoo jedhamu uffataaf mal jedhama?

Dabalee “D” Odeef-kennitoota Qorannichaa

Lak k.	Maqaa	Saala	Umurii	Gahee hojii	Aanaa	Ganda
1	Amaan Waariyoo	Dhiira	58	Q/ bulaa	Suudee	Sammaar
2	Nugusee Taaddasaa	Dhiira	59	“	“	Kullaa
3	Taajuu Amaan	Dhiira	64	“	“	Sammaar
4	Abdulqaadir Huseen	Dhiira	72	“	“	Kullaa
5	Jamaal Abdallaa	Dhiira	78	“	“	Haliilaa
6	Saafii Teefoo	Dhiira	81	“	“	Haliilaa
7	Gosaa Gammachuu	Dhiira	70	“	“	Haliilaa
8	Aashaa Sayyidaa	Dubara	45	“	“	Darrabbaa
9	Halimaa Kadiir	Dubara	42	“	“	Darrabbaa
10	Abbabaa Bizuu	Dhiira	71	“	“	Tulluu
11	Ma’aazaa Dastaa	Dubara	46	“	“	Tulluu
12	Siisaay Hirphaa	Dubara	43	H/W/A/T	“	Kullaa
13	Muhaammad Huseen	Dhiira	76	H/W/A/T	“	Kullaa
14	Araarsaa Guddataa	Dhiira	68	H/W/A/T	“	Kullaa
15	Jamaal Kadiir	Dhiira	65	Q/ bulaa	“	Ciimoo
16	Tiroo Muktaar	Dhiira	83	“	“	Sammaar
17	Fiqaaduu Tasfaayee	Dhiira	80	“	“	Ciimoo
18	Aliyyii Amaan	Dhiira	66	“	“	Tulluu
19	Suudii Usmaan	Dhiira	64	“	“	Darrabbaa
20	Gannaa Jamaal	Dhiira	82	“	“	Ciimoo
21	Sulxaan Abdallaa	Dhiira	69	“	“	Azuulee
22	Rattaa Limaanee	Dhiira	66	“	“	Azuulee
23	Amaan Galgaluu	Dhiira	74	“	“	Azuulee
24	Waaqoo Elemoo	Dhiira	76	“	“	Ija jiituu
25	Abdallaa Jaarraa	Dhiira	76	“	“	“
26	Kamaal Jamaal	Dhiira	84	“	“	“
27	Gannat Alamuu	Dubara	45	“	“	“
28	Amiinaa Ahimad	Dubara	43	“	“	Amshiira
29	Huseen Daddafoo	Dhiira	59	“	“	“
30	Kamaal Fattoo	Dhiira	66	“	“	“
31	Jamaal Garbee	Dhiira	58	“	“	Alagiddoo
32	Abdallaa Xeefoo	Dhiira	69	“	“	“
33	Hundee Badhaasoo	Dhiira	62	“	“	“

